

Gessingholm 1609—1663.

En landbrugshistorisk studie.

AF

HANS H. FUSSING

ANDET AFSNIT

I. Landgilde.

Jordebøgerne er hovedkilden til vor viden om bøndernes stilling. De indeholder en fortegnelse over brugene, opført med brugerens navn, kun undtagelsesvis med et gaardnavn, og angiver, hvad hver enkelt ejendom skulde yde. Med hensyn til fæsternavnene er jordebøgerne absolut upaalidelige, idet samme bondenavn bliver ved at optræde, selv efter at den paagældende fæster er død, ja selv efter at bruget flere gange har skiftet fæster. I 1650 blev der givet ordre til, at brugene for fremtiden skulde opføres under brugerens navn og ikke mere under det bondenavn, der fra gammel tid klæbede ved gaarden. Det blev dog ikke gennemført, og paabudet blev med større held gentaget 1661. At identificere et brug paa grundlag af landgilden alene lader sig heller ikke gøre, da der altid er flere gaarde med samme hk. i hver landsby. En hjælp til identifikationen er det, at rækkefølgen især i de senere jordebøger er nogenlunde fast. Naar et fæsterskifte saa godt som aldrig indføres strax, skyldes det, at den skriver, der har udarbejdet bogen, til forlæg har haft ikke den sidste, men den forrige eller en endnu ældre jordebog. Fæste- og brøderregistrene er derimod sikre midler til identifikation, men desværre kun sparsomt bevaret.

En række av jordebøgerne meddeler under hvert brug

de species, som bruget skulde yde; delvis er disse species eller en del av dem — især smaabederne — omsat i penge. Dette betyder imidlertid ikke, at de paagældende persiller virkelig er ydet i penge, men er dels en beregning over, hvad godset omtrent kunde yde, og angiver dels den omregningstabel, der blev brugt, naar fæsteren vilde svare en bestemt ydelse i en anden form. Der er saaledes ikke blot tale om, at fæsteren yder penge i stedet for naturalier, men ogsaa om at levere en naturalie i stedet for en anden. Det ser ud til, at der især er ydet svin og havre i stedet for smaabederne. Det forlanges 19. februar 1643, at de bønder, der hellere vil svare penge end ldg. korn, skal stille kaution og betale 6 rmk. lybsk pr. td. rug og byggen med højeste opnaelige pris. Kornet, der næsten altid ydedes in natura, er altsaa her regnet til dagspris. Omregningstallene angiver ellers ikke posternes virkelige værdi i handel og vandel. Fx. er der i 1631 leveret 56 svin in natura, der er ansat til 1 rdl., men senere solgt til 2 rdl. pr. stk.

I de første jordebøger opføres brugene i den orden, de er erhvervet: først godset, der købtes 1616, og derefter, under sælgerens navn, det senere tilkomne gods. I jordebogen for 1629 er godset samlet under landsbyerne; i de følgende aar blev det erhvervede gods sat bagest i bogen, og det blev først reguleret i jordebogen for 1646—47.

Landgilden var fast¹. Et par landgildeforhøjelser kan dog konstateres paa Gessingholm gods. Det gods — Mogenstrup-godset — som Gert Rantzau i 1616 købte av Jacob Lykke, fik saaledes en forhøjelse, der i alt beløber sig til 3 td. hk. Det ses av, at den i skødet anførte ldg. er mindre end den, der svaredes iflg. den første jordebog, hvori gaardene er indført.

¹ I det 16. aarhundrede har jeg konstateret en række ikke helt ubetydelige ldg. forhøjelser paa baade jyske og sjællandske gaarde, men ingen saa sent som i denne periode. De har alle fundet sted paa privat gods. Da forhøjelsen næsten kun kan ses, naar man har to i tid nogenlunde adskilte jordebøger fra samme gods, er det vanskeligt at skaffe tilstrækkeligt stort materiale, fordi kun saa faa private jordebøger er bevaret fra denne tid. Jeg haaber senere at komme tilbage til dette spørgsmaal.

Ved de ldg. reguleringer, der foregik paa godset, er der ligeledes iværksat en forhøjelse. Ved disse blev al den jord, der dreves av de paagældende gaarde, omrebet og gaardene gjort lige store, og derved forøgedes den samlede ldg. en smule. Bolsmændene i Gessing fik deres ldg. reguleret i 1633. Derved opstod dels et helt nyt bol, der ydede samme ldg., som de andre svarede efter reguleringen, dels forøgedes de gamle bolsmænds ldg. med ialt 2 td. 2 skp. Forøgelsen falder ikke paa en enkelt mand, da jo baade bolenes areal og ldg. reguleredes, men godsets indtægt forøgedes herved med 5 td. 2 skp. + [1 fj.]. Gaardene i Sønder Gessing blev reguleret i 1635, hvorved der fremkom en samlet ldg. formindskelse paa 2 skp. 2 fj., men hvadenten det nu er godsejeren eller bønderne, der har været utilfredse med forandringen, saa fik den ingen betydning, for fra 1637 — for 1636 mangler jordebogen — er ldg. igen den gamle. Et lignende resultatløst forsøg paa regulering blev gjort i Gessing 1639. Memorialen gav ordre til, at fire bønder fra Lystrup en onsdag (hvorfor?) skulde ligne marker og enge nord for bækken og derefter syd for bækken, saa alle gaarde blev lige store; av resten av jorden skulde der oprettes to nye gaarde, saadan at den samlede ldg. blev den samme. Da denne regulering ikke har sat sig spor i jordebøgerne, kan den ikke have fundet sted.

I Lystrup foregik der i 1631 en regulering, der medførte en meget betydelig forøgelse av ldg. Reguleringen, der blev tinglæst 17. juni 1631, medførte, at hver helgaard (6 hele gaarde, 1 halvgaard og 2 bol) fik tillagt 39 td. 4 skp. 2 fj. land og derav skulde yde 13 td. 6 skp. ldg. Da de andre brugs ydelse blev en ubetydelig smule større end den kvotadel, de synes at skulle have ydet, har deres tilliggende formentlig været lidt større end $\frac{1}{2}$ og $\frac{1}{4}$ helgaards jord. Halvgaarden ydede desuden gæsteripenge. Den samlede ydelse var før reguleringen 69 td. 2 skp. 2 alb. + [5 td.] og efter forandringen 97 td. 2 skp. 2 fj. + [2 td. 4 skp.], saaledes at ldg. forøgelsen var 25 td. 4 skp. 1 fj. 1 alb. En gadehusmand i Vivild, der ligeledes var en av Chr. Rantzaus tjenere, havde med alle granders samtykke et uvurderet stykke jord i Lystrup i brug. Det vurderedes til 1 skp. 2 fj. Denne

regulering viser iøvrigt tydeligt, at ldg. var lig den halve udsæd.

De anførte eksempler godtgør, at selvom ldg. normalt var fast, kunde en godsejer udnytte en regulering til en — i det sidste tilfælde meget eftertrykkelig — forhøjelse. Nedsættelser av ldg. findes der ingen eksempler paa. Ganske vist foreslog memorialen, at man for at faa en ny fæster til at overtage en øde gaard i Fuglslev skulde nedsætte ldg. med en ørte byg, men gaarden blev besat, uden at nedsættelsen havde fundet sted, blev øde igen og atter besat, stadig uden at nogen nedsættelse kan ses av jordebogen. En ny fæster i Vejlbj klagede over sine byrder, og Chr. Rantzau gav ordre til, at bruget kun skulde regnes for en halvgaard, hvad der dog heller ikke havde nogen indflydelse paa ldg., men kan have medført et ringere hoveri.

Naar ldg. ikke blev ydet, blev den enten indkrævet senere som restance eller, i særlig drøje aar, eftergivet. Restancerne er sjældent specificeret, men naaede bortset fra krigs- og misvæxtaar, sjældent op til 100 td. De blev inddrevet med stor energi, og selv i de slemme aar lige efter Karl Gustavkrigene faar fogeden ordre til med strengthed at inddrive restancer. I 1639 anbefalede memorialen en usædvanlig haard inddrivning. Restancerne skulde være betalt inden jul, og fogeden sætte tærskere i bøndernes lader og lade tærske, til restancen var betalt. Denne fremgangsmaade har næppe været lovlig, i hvert fald ikke uden forudgaaende stævning, men blev gentaget 1661. I 1646 holdt man sig paa lovens grund: hvis restancerne ikke var betalt inden 1. maj, skulde der pantes hos skyldnerne. Da man omkring 1650 var i færd med at dræne og rense jorden, foreslog revisionen, at restanterne kunde arbejde deres gæld av, dels ved at ophugge vindfælder ved Svinbo til brænde eller svide dem til kul, dels ved at grave; i saa fald skulde den halve restance blive dem eftergivet. Til det sidste punkt svarede fogeden imidlertid, at bønderne ikke havde redskaber at grave med.

Under krigene (se iøvrigt s. 218 ff.) ydedes der i nogle aar slet ikke landgilde, men da regnskaberne for en del aar mangler, kan det ikke ses, hvor mange aar det drejer sig om, kun i enkelte

aar kan det fastslaas med sikkerhed. 1644 svaredes i hvert fald ingen ldg., ligesom heller ikke i aarene 1657—60. De fæstere, der drog bort fra godset, nød dog ikke godt av eftergivelsen, men skulde yde fuld ldg., en foranstaltning, der blev truffet for at hindre, at gaardene blev øde. Desværre mangler regnskaberne fra kejserkrigens aar, men i 1629 slap fæsterne med at yde »eyn drudde pardt«. De fæstere, der trods krigen i 1644 havde ydet deres svin, blev ikke ringere stillet end deres fæller, men fik svinet fradraget i deres ldg. for 1646/47. Ofte fik fæstere i de vanskelige aar restancerne eftergivet, hvad der i virkeligheden betød, at godset avskrev dem som uerholdelige. Det ses tydeligt av et brev fra fogeden 6. november 1661, hvori han skriver, at kornet i aar er slaaet helt fejl, saa avlen er lig udsæden, og bønderne faar ingen saasæd; de beder ydmygt om avslag, som andre adelstjenere har opnaaet det, og maa, hvis de ikke faar det, gaa fra gaardene. Om avslaget bevilgedes dette aar, kan ikke ses, da det følgende regnskab mangler. Naar ldg. blev eftergivet, gjorde man altsaa blot, hvad der var nødvendigt, hvis gaardene ikke skulde gøres øde.

Foruden i restance med ldg. kom fæsterne ofte let i en anden gæld, navnlig for laant udsæd, frugtægæld. Kun i enkelte tilfælde og alene i de aar, hvor ødegaardene var faa, saaede godset korn i nogle øde gaardes jord, og da hyppigst i de nærmest hovedgaarden liggende agre. Naar der var mange ødegaarde, eller naar de havde staaet ubesat længe, var gaardene helt ude av drift, og den nye fæster maatte købe eller laane udsæd hos godset, der selvfølgelig krævede sit udlæg tilbage. Udlaan av saasæd fandt ogsaa sted i misvæxtaar, fx. i det frygtelige misvæxtaar 1649, eller naar en bonde havde haft uheld med sin avl. Det er dog kun sjældent, at en enkelt bonde laaner korn, bortset fra nyfæstere; som regel er de mange i følge. I 1647/48, da Torstenssonkrigens eftervirkninger endnu mærkedes, laante godset kun korn ud til de tjenere, der kunde skaffe kaution for frugtægælden hos andre bønder. Bønder, der i 1643 vilde laane saasæd, skulde stille en borgen paa 8 sk. pr. td. rug og 5 pr. td. byg og betale til snapsting. Disse betingelser blev bekendtgjort paa

tinge og fortegnelse over det udleverede sendt til Chr. Rantzau selv.

Landgilden bestod i de almindelige species. Ved nyerhvervelserne kom et par nye arter til, medens en enkelt — en forfole — kun findes de første par aar. I 1661 var det hele: 112 rdl. 25 sk. 6 d. — 299 td. 5 skp. 3 fj. rug — 333 td. 6 skp. byg — 27 td. 4 skp. møllemel — 89 td. 1 skp. 2 fj. havre — $7\frac{1}{2}$ td. $5\frac{1}{2}$ pd. 10 mk. smør — 27 kander. $1\frac{1}{2}$ stob honning — 105 brændsvin — $10\frac{1}{2}$ faar — $46\frac{1}{2}$ lam — $33\frac{1}{2}$ gæs — 79 høns — 3 galte — 1 skovvogn — 2 mk. manhaar — $14\frac{1}{2}$ nød — 6 td. salt — 1 td. 1450 flyndere — 1 td. boghvede.

Persillerne er de fra andre godser bekendte størrelser. Men ved at sammenligne dem med opgivelserne i andre jordebøger fx. Eiler Hardenbergs 1588 (Odense skoleprogram 1928), Jakob Ulfelds 1588, Jørgen Brahes 1617 og Niels Harbous 1646 undrer man sig over to ting: den meget ringe smørmængde og den totale mangel paa forøxne. Stor smørmængde plejer at indicere store enge, og da egnen, hvori Gessingholms gods laa, endnu i vore dage har ret betydelige engarealer, især Vivild sogn, skulde man have ventet at finde en større smørskyld, ikke mindst i en tid, da den daarligere dræning medførte større engarealer. Forklaringen er formodentlig den, at græsset er blevet brugt fortrinsvis til øxnefoder. Bønderne havde selv øxne, hvad man kan se derav, at en stor del av de øxne, som Rantzau købte, er solgt ham av hans egne bønder. Formodentlig har det betalt sig bedre at købe disse øxne til staldfodring paa Gessingholm, hvor fodringen kunde foregaa rationelt, end at lade bønderne yde staldfodrede øxne, der næppe har været i god foderstand. Endelig har det maaske været vanskeligt at indføre en helt ny form for landgilde — hvad erfaringerne paa Erik Hardenbergs gods dog ikke tyder paa. I 1646/47 led bønderne av stor mangel paa foder til deres kreaturer og maatte derfor laane hø paa Gessingholm, som tilbagebetaltes enten med 10 sk. pr. trave hø eller med $1\frac{1}{2}$ trave tagrør pr. høtrave. Naar godset saaledes har kunnet udlane hø i et daarligt aar, skønt det selv brugte store mængder til sine egne øxne og andre dyr, tyder det paa, at der har ligget

særlig meget eng til hovedgaarden. Det tidligere omtalte mageskifte (s. 72), hvorved Gessingholm erhvervede enge fra bønderne, peger i samme retning. Maaske ligger heri en del af forklaringen paa, at bønderne ikke ydede forøxne.

I skødet fra 1609 opføres en del havre som gæsteriydelse; da den ikke senere er adskilt fra den almindelige landgildehavre, er det vel efterhaanden gaaet i glemmebogen, at der var tale om en gæsteriafgift.

En enkelt gang, 1643, gives der ordre til, at fogeden skal opkræve en bede, der ellers ikke findes, hverken i jordebøger eller regnskaber. De fæstere, der er købt av fru Ide Gøye og Jacob Grubbe, hedder det, skal yde den samme mængde fjer og dun, som de andre fæstere har givet. Medmindre der er tale om konverteret ldg., kan jeg ikke forklare forholdet¹.

II. Indfæstning.

Indfæstning betaltes til husbonden, naar en ny fæster tiltraadte en gaard, eller naar fæsteren skiftede husbond. Den var en anerkendelse fra fæsterens side av husbondens ejendomsret til gaarden og svaredes altid, selvom det undertiden var med ganske smaa beløb, eller fæsteren samtidig opnaede en saa stor nedsættelse av ldg., at afslaget langt oversteg indfæstningen. Under krigen i 1657 lod Mads Nielsen to fæstere faa gaarde uden indfæstning, for at disse ikke skulde staa øde, men da han var død, paatalte revisionen det skarpt over for hans arvinger, der maatte staa til regnskab for forsømmelsen.

Undertiden bliver et brug nedsat i en lavere klasse — fra

¹ I 1654 opkrævedes paa en anden av Chr. Rantzaus gaarde, Demstrup, en fjer- og dunavgift til Chr. Rantzaus datter Margrete Dorotheas udstyr. Den fordeltes over flere aar, for ikke at virke for trykkende, og var fuldt ydet, da hun i 1656 holdt bryllup med Frederik Ahlefeld. Muligvis kan avgiften paa Gessingholm være opkrævet til en av Chr. Rantzaus søstres udstyr, men det er ikke sandsynligt. Et par av dem var blevet gift flere aar før og en — Øllegaard Catharina — var blevet gift aaret før, 1642. Den yngste søsters bryllupsaar har ikke kunnet findes. Maaske er avgiften i 1643 restancer fra en til det forrige aars bryllup opkrævet avgift.

hel- til halvgaarde e. l. — naar en ny fæster tiltræder. Det har dog ingen indflydelse paa indfæstningen, der retter sig efter ganske andre forhold, og selv om fæsteren faar nedsættelse av ldg., sørger man energisk for at inddrive indfæstningsrestancer. Det er, som om man var bange for, at ikke-betalt indfæstning skulde formindske godsets ejendomsret over gaarden. Nogle gange ses det, at fogeden har faaet ordrer fra Breitenburg om indfæstningens størrelse, hvad der dog ikke synes at have været reglen.

Hvis en enke vilde drive sin avdøde mands gaard videre, skulde hun betale ny indfæstning. I memorialen fra 1639 findes en egenhændig notits fra Chr. Rantzau: hvis enken i »Strand«, en gaard paa 18—2—2—2 td. hk., vil beholde fæstet, skal hun give 40 rdl., halvdelen til jul, halvdelen senere. Vil hun ikke, skal gaarden fæstes til en anden, der vil give de 40 rdl.; »og herudi maa ingen forsømmelse tages«, tilføjes der, og saa er endda den sidste bemærkning understreget. To gange hedder det udtrykkeligt, at den nye fæster skal ægte enken paa gaarden. I det ene tilfælde i 1653, faar han den billigere, end gaarden ellers fæstedes, nemlig for 10 td. havre, medens indfæstningen i 1626 var 16 rdl. og 1656 12 rdl. Gaarden var paa 13—1—1— td. hk. Den anden gaard var paa 13 td. og kostede i 1629 den, der tog enken, 10 rdl. 1621 overtog en søn den for 16 rdl., medens indfæstningen i 1657 atter var 10 rdl. Da mange andre faktorer spiller med ind, kan man ikke antage, at der har været nogen præferencestilling for dem, der overtog enken med gaarden.

Indfæstningen rettede sig naturligvis først og fremmest efter den almindelige lov om tilbud og efterspørgsel. Dernæst var gaardens tilstand av vigtighed. Til syvende og sidst var den afgørende faktor dog vel den nye fæsters økonomiske evne.

Godset bestod til sidst av ca. 180 brug av alle arter, møller, gaarde, halvgaarde, bol og huse, og ca. 210 fæsterskifter kan i hele perioden og paa alle slags brug konstateres med sikkerhed, d. v. s. med angivelse av aar og indfæstning. I virkeligheden har fæsterskifterne dog, som det fremgaar av jordebøgernes bondenavne, været en del hyppigere, og da brugenes antal i

begyndelsen av perioden inden de store erhvervelser var en del mindre end senere, kan man vist regne, at hver ejendom 2 gange har skiftet fæster. De nye fæstere var som regel fra en av de landsbyer, hvori Gessingholm gods laa, og ofte sønner av andre fæstere paa godset. Andre kom fra nærliggende landsbyer, og ingen av dem, hvis hjemsted findes opgivet — for en stor del av fæsterne mangler desværre hjemstedsangivelse — er fra steder, der er mere end nogle faa mil fjærnet fra Gessingholm. Der findes ikke en eneste fra Rantzaus andre gaarde. Det hyppigste er, at fæsterne bliver i deres egen landsby. I 17 tilfælde siges udtrykkelig, at søn følger efter fader, men efter navnene at dømme er det sket langt oftere. I alle tilfældene er det paa gaarde eller bol, aldrig paa huse. Antallet av bekendte nyfæstninger fordeler sig saaledes over perioden:

1618. 1 g.	1637. 5 g. » h.	1652. 10 g. 2 h.
1620. 1 -	1639. 7 - » -	1653. 12 - 2 -
1621. 1 -	1640. 1 - » -	1654. 4 - 3 -
1622. 4 -	1643. 7 - 2 -	1655. 7 - 2 -
1625. 2 -	1644. 2 - » -	1656. 11 - 4 -
1626. 1 g. 2 h.	1645. 7 - » -	1657. 12 - 2 -
1627. 2 - » -	1646. 15 - » -	1658. 3 - 1 -
1629. 3 - 2 -	1647. 4 - » -	1659. 1 - 2 -
1630. 8 - 2 -	1648. 4 - 3 -	1660. 5 - 1 -
1631. 6 - 2 -	1649. 4 - » -	1661. 1 - 4 -
1632. 1 - 3 -	1650. 7 - 2 -	1662. 4 - » -
1633. 3 - 2 -		

Kolonnen g. omfatter baade hele og halve gaarde, bol og møller, d. v. s. alle brug, hvortil der har været landbrug, medens h. kun er gadehuse. Materialet er mangelfuldt, for dels mangler alle oplysninger fra nogle aar, dels er angivelserne om nyfæstning ikke sikre i de første og sidste aar, hvis fæsteregistre ikke altid er indført i jordebogen. I fæsteregistrene findes desuden nogle nyfæstninger, som det ikke har været muligt at knytte til bestemte brug, og som derfor er udeladt her. Ved en sammenlig-

ning med skemaet over ødegaarde (se s. 207) ser man, at nyfæstning selvfølgelig er særlig hyppig i og lige efter de aar, da der er mange øde gaarde, hvad der falder sammen med aarene efter de store krige og efter misvæxtaaret 1649. Da nyfæstningerne i 50'erne er særlig hyppige, vil det maaske være paa sin plads allerede her at fastslaa, at medens godset kom ret hurtigt til kræfter efter Kejserkrigen, gik det langsommere efter Torstenssonkrigen, fordi der ret hurtigt efter den indtraf et misvæxtaar. Bønderne havde ringe modstandskraft, og godset var allerede ude i en krisetilstand, da Karl Gustavkrigene for ødelæggende hen over Jylland.

Ved nyfæstningen av de ovennævnte gaarde og andre brug var disse øde i 66 tilfælde, frarømt i 5 og forladt paa grund av armod i 3, Resten var enten avsagt av den gamle fæster, opladt av den gamle til den ny eller ledige paa grund av dødsfald. Dog findes der ingen oplysninger om gaardens tilstand i de fleste — 95 — tilfælde. I 12 maatte den nye fæster selv genopbygge gaarden, i 6 skulde han genopbygge den, men blev til gengæld fri for ldg. i et eller — i to tilfælde — 2 aar. Fritagelse for ldg. i et aar bevilges uden motivering i 19 tilfælde ved øde gaarde og i 4 ved brug, der synes at have været i drift. Nogle faa gange bemærkes, at fæsteren desuden fritages for hoveri, men reglen er, at selvom ldg. avkortes, skal der gøres hoveri, og i alle tilfælde skal der ydes indfæstning.

Indfæstningen svaredes hyppigst i penge, sjældnere i korn (havre); sex gange nævnes forøxne. I regnskaberne optræder øxne som husbondehold noget hyppigere end i fæsteregistrene og maa derfor være ydet i nogle tilfælde, der nu ikke kan fæstnes til bestemte gaarde. I fæsteregistrene anføres gang paa gang, at indfæstningen er saa og saa meget, da fæsteren ikke kan yde mere, og hyppigt ses det, at beløbet ydes i to terminer, hvad der vistnok altid har været reglen med større indfæstningssummer.

Av ovennævnte grunde varierer indfæstningen saa stærkt, at det er umuligt at opstille en regel for indfæstningens relation til hartkornet. For en helgaard (10 td.) kan ydes saa lidt som 4 td. havre og saa meget som 40 rdl. Den mindste ydelse, jeg har

mødt, er $\frac{1}{5}$ rdl. pr. td. hk. og den største 66 rdl. 32 sk. for 10 td. 5 skp. Da denne ydelse ogsaa omfattede frugtegælden, har den egentlige indfæstning dog været noget mindre. Nogle typiske eksempler fra gaarde, hvis indfæstning kendes fra forskellige aar, vil vise svingningerne.

Halvgaard. 6—6—2—2—hk. + [1—4—] 1639. Øde: 2 td. havre.
— 1644. I drift, fæsteren død: 8 rdl. $\frac{1}{2}$ sk. ldg. det første aar.
— 1657. I drift: 20 rdl.

Helgaard. 13—1—1—hk. 1626. I drift, opsagt: 16 rdl. — 1653.
I drift, fæsteren død, den nye gift med enken: 10 td. havre. —
1656. I drift, fæster død: 12 rdl.

Helgaard. 9—6—2—2—hk. 1653. Fæsteren skal opbygge gaarden: 2 td. havre. Ldg. fri i 2 aar. — 1655. Øde, fæsteren rømt: 20 rdl.

Helgaard. 8—6—2—2—hk. 1622. Øde: 1 td. havre. — 1643.
I drift, fæster død: 10 rdl. 1653. Øde, fæsteren skal opbygge gaarden: 10 rdl. 16 sk. Fri for hovning et aar.

Helgaard. 15—5—1—2—hk. 1640. Søn fæster den halve gaard: 18 rdl. 1645. Søn fæster anden halvdel: 9 rdl. Ldg. fri $\frac{1}{2}$ aar.

Disse eksempler er formodentlig tilstrækkelige til at vise svingningerne i indfæstningens størrelse. Man har stræbt efter at opnaa saa meget som muligt, men dog først og fremmest været interesseret i at faa gaardene i drift. Et særligt forhold gør sig gældende ved den forhenværende hovedgaard Mogenstrup paa 22 td. hk. + [12 td.], der i 1620 fæstedes for 50 rdl. og 1631 for 160 rdl. Naar indfæstningen sidstnævnte aar naar en saa umaadelig højde, skyldes det sikkert, at man ved gaardens værdsættelse naturligt nok har taget hensyn til de ydelser, der normalt ikke regnedes i hk. Husenes indfæstning er av ringere interesse, men viser den samme omskiftelighed paa grund av lignende forhold. For et hus paa [4 skp.] er der betalt indfæstning, som varierer fra 24 sk. til 6 rdl.; 1 rdl. synes dog at have været den normale ydelse for et almindeligt hus, det vil sige indfæstning = ldg.

Den samlede indfæstning i de 34 aar, i hvilke den kan opgø-

res, beløber sig for gaardenes vedkommende til 1596 rdl. og 66 td. havre og for husenes til 61 rdl. Regnes havren til 1 rdl. pr. td., bliver det i alt 1723 rdl., 50 rdl. 4 mk. 1 sk. om aaret eller noget mere end gennemsnittet av de sex i Jyske Samlinger trykte regnskaber (37 rdl. 7 sk.). (5 R. 1. Bd. s. 393 ff).

I ovenstaaende er der kun taget hensyn til egentlig nyfæstning og ikke til den indfæstning (husbondehold), der ydedes ved ejerskifte av de gaarde, som Rantzauerne købte. De eneste steder, man kender dennes størrelse, er fra de 4 gaarde i Bøjen og de 2 i Kolstrup, som Chr. Rantzau købte av Gunde Rosenkrantz 1648. Bøjen-mændene ydede hver en oxen til 8 rdl. og Kolstrupmændene hver en ungstuder, der har været en 5—6 rdl. værd, altsaa et beløb der svarer ganske godt til en almindelig indfæstning.

III. Ødegaarde.

»Ødegaarde« vil sige gaarde, der staar ubesat, men er ikke gaarde, der er ødelagt, og heller ikke besatte gaarde, hvis fæster ikke formaaede at yde ldg. De øde gaarde var normalt ude av drift, og der er derfor ikke i det flg. taget hensyn til et par gaarde — en i Gessing og en i Sorvad — der hele perioden igennem var ubesatte, men hvis jord blev drevet av andre bønder i landsbyen, som ydede den derpaa hvilende ldg. Gaardene blev som regel øde, fordi fæsterne ikke kunde holde dem ved magt og yde ldg. og derfor forlod dem av armod eller rømte fra gaard og gæld. Under krigene blev nogle gaarde øde paa grund av hærgning og ildsvaade. Gaarde, der stod øde blot i nogle aar, blev som regel saa forfaldne, at de maatte genopføres. I de fleste tilfælde — sml. ovf. — genopførte godset bygningerne, skete det ikke, udviste det altid træ til de nye bygninger, men lod undertiden den nye fæster selv foretage genopførelsen og gav ham i saa fald næsten altid en betydelig reduktion i landgilden i et eller to aar og sommetider fritagelse for noget hoveri. Bygningerne angives altid i fag, men det kan ikke ses, om de var av bindingsværk eller helt av træ. Da der tit er tale om tagrør, har de formentlig altid været tækket hermed.

Godset saaede som tidligere nævnt undertiden i nogle ødegaardes agre, men i saa fald var det altid paa de gaarde, der laa nær ved hovedgaarden, og hvor arbejdet kunde udføres av hovbønderne samtidig med, at de passede hovmarken. I 1646 blev der givet fogeden ordre til at plante æbletræer og andre frugttræer og buske paa de øde gaardes jorder (Memorial 1646).

Jordebøgerne angiver kun undtagelsesvis, at en gaard er øde. Tit staar der ved den et »0«, men det kan baade betyde, at den var øde, og at der ikke var ydet ldg. af den. Havde fæsteren ladt korn og besætning i stikken, lod godset kornet tærskes, og øxne fra fæstegaarden blev sat paa foder paa hovedgaarden. (Memorial 1643). Kunde hele gaarden ikke fæstes bort, skulde fogeden forsøge at udleje enkelte agre og enge eller leje bygningerne ud, saa de ikke forfaldt. (Revision 1650). Fogeden opfordredes stadig til at søge de øde gaarde besat og fik i 1643 at vide, at han skulde gøre sig bedre umage dermed. 1646 skulde han søge dygtige fæstere, saa ødegaarde i fremtiden kunde undgaas. 10. februar 1653 havde han den glæde at kunne meddele Chr. Rantzau, at næsten alle øde gaarde var blevet besat, og en enkelt gang fortalte han glædestraalende, at han havde faaet en særlig dygtig karl til en gaard. Øde huse blev behandlet paa samme maade. Der synes at have været et forholdsvis stort antal huse, der i aarevis stod ubesatte; et par forsvandt av jordebøgerne, fordi de aldrig i Rantzauernes ejertid havde været i brug. Gessingholm mølle stod en enkelt gang øde paa grund av vandmangel, men havde forøvrigt ogsaa landbrug (1648). I 1652 var den øde, fordi bønderne intet havde at lade male, og mølleren rømte og blev forfulgt. Den var ofte forfalden, og godset maatte i 1656 lade bekoste et nyt vandhjul, da det ikke kan være anderledes, hedder det med et suk. Godset maatte ligeledes bekoste nye møllesten (1647). Maaske er møllens landbrug blevet nedlagt 1653, da dens lade blev beordret nedrevet; ldg. var dog stadig den samme. Det er mærkeligt nok, at møllen saaledes flere gange stod øde. Av memorialen 1646 fremgaar nemlig, at der var mølletvang. Mølleren havde klaget over, at bønderne i Sorvad, Allestrup, Vejlby, Vivild og Lystrup søgte andre møller, og fogeden fik

derfor ordre til at paase, at det ikke skete, og idømme bønderne en bøde paa 1 td. rug, hver gang de alligevel søgte andetsteds hen med deres korn.

Genopbyggelsen av ødelagte eller forfaldne bygninger har aabenbart været en kraftig byrde for godset. I 1656 maatte fogeden ikke strax opbygge de forfaldne huse, men skulde indsende til Breitenburg et overslag over, hvad det vilde koste at genopføre dem, og hvad de kunde forventes at ville indbringe, hvis de igen blev besat.

Hvert aar maatte fogeden lade de øde gaarde syne av nogle bønder og faa et tingsvidne om deres antal og tilstand, som saa blev sendt til Breitenburg, hvorfra der flere gange blev gjort vrøvl over, at dette tingsvidne manglede som bilag til jordebøgerne.

Nedenstaaende skema giver en oversigt over de øde brugs antal og hk. gennem hele perioden, forsaavidt det kan ses av kilderne. Tallene for de sidste aar er for smaa, hvad der skyldes, at materialet er meget mangelfuldt. De lave tal, skemaet viser, staar i saa aabenbar modstrid med baade fogedens breve og andre oplysninger om godsets tilstand i disse aar, at man intet kan bygge paa dem. Skemaet viser naturligt nok høje tal for aarene lige efter Kejserkrigen og under og efter Torstenssonkrigen. Denne sidste krig har det aabenbart været vanskeligt at komme over, og misvæxten i 1649 har derfor været en katastrofe for mange bønder. De første aar av 50'erne har stadig høje ødegaards-tal, og først det gode høstaar 1656 bringer en avgørende bedring. Hvorfor 1637 har et saa højt tal, kan ikke med sikkerhed besvares, men man kan jo gætte paa et særlig daarligt høstaar.

Skemaet er udarbejdet paa grundlag av alle forhaandenværende kilder (jordebøger, memorialer, breve, revision, fæsteregistre, ødegaardsregistre), da ødegaardsregistrene, der kun findes bevaret for nogle faa aar, ikke giver tilstrækkeligt grundlag.

Aar	Gaarde	Bol	Huse	Møl- ler	hartkorn			
					td.	skp.	fj.	alb.
1619.....	»	»	2	»	2	0	0	0
1620.....	»	»	3	»	2	4	0	0
1621.....	»	1	4	»	5	0	0	0
1622.....	2	»	5	»	24	0	2	2
1623—1628 mangler								
1629.....	7	1	2	1	78	3	3	0
1630.....	8	2	2	1	94	6	2	0
1631.....	2	»	2	»	24	5	3	1
1632.....	1	»	2	»	14	5	3	1
1633—1635 mangler								
1636.....	»	1	1	»	4	7	0	0
1637.....	4	2	5	»	58	6	0	2
1638.....	»	1	1	»	4	0	0	0
1639.....	1	1	4	»	14	6	2	2
1640.....	»	»	3	»	2	4	0	0
1641.....	»	»	3	»	2	2	0	0
1642.....	1	»	3	»	10	4	0	0
1643.....	5	4	2	»	136	2	2	1
1644.....	8	2	1	»	130	5	0	1
1645.....	6	2	3	»	136	6	0	1
1646.....	8	»	3	»	128	6	0	2
1647.....	2	3	5	»	36	4	3	2
1648.....	4	2	3	1	78	2	1	2
1649.....	11	5	7	»	149	3	2	1
1650.....	7	4	4	1	106	6	0	1
1651.....	7	3	5	»	96	5	1	2
1652.....	11	4	12	»	124	4	2	0
1653.....	7	3	5	»	81	6	1	0
1654.....	3	1	7	»	39	0	3	1
1655.....	5	2	12	1	71	6	0	2
1656.....	3	1	2	»	29	7	0	0
1657.....	2	7	»	»	26	0	0	0
1658.....	1	»	»	»	6	4	0	0
1659 mangler								

Aar	Gaarde	Bol	Huse	Møl- ler	hartkorn			
					td.	skp.	fj.	alb.
1660	2	»	»	»	12	7	2	2
1661 mangler								
1662	5	»	6	»	47	7	1	0

IV. Hoveri.

Hoveriets omfang kendes ikke for gaardenes vedkommende, men kan maaske i nogen grad udregnes av træpengenes størrelse. Husmændene skulde gøre 52 dage om aaret. Der findes, bortset fra almindelige klager over tilstanden under krigene, ikke i Løvenholm arkiv bevaret nogen klage over hoveriet eller noget vidnesbyrd om, at hoveriet er blevet forøget eller skulde forøges. Herav kan dog intet sluttes. Den energiske hovedgaardsdrift, byggearbejderne i 1643 og den kraftige hugst i skovene og ophugning til brænde maa i hvert fald have medført et meget betydeligt hoveri. Som tidligere nævnt under hovedgaardsdriften har ikke blot bønderne i Gessing sogn gjort hoveri paa hovedgaarden. Under Karl Gustavkrigene havde fogeden meget svært ved at holde den i drift, fordi de fjærnere boende bønder ikke turde forlade deres egne gaarde og komme til hovarbejde. Den urolige tid er dog nok i stort omfang blevet brugt som undskyldning for, at bønderne ikke indfandt sig. Før 1662 ydede kun 12 av godsets tjenere træpenge, derefter 22. Da erritspenge overhovedet ikke findes nævnt i jordebøgerne¹, kan man trygt gaa ud fra, at praktisk talt alle bønderne gjorde hoveri, omend de ikke alle arbejdede i hovmarken. At der arbejdede udtjenere paa hovedgaarden, fremgaar direkte av det nedenfor citerede sted. Hoveriet udførtes dels som arbejde (gangdage) av adskillige slags, dels som spanddage, dels endelig som løbe- og køreægter. Ganske vist forekommer hverken ordet spanddage eller heste paa de forholdsvis faa steder, hvor hoveriet er omtalt,

¹ Een gaard i Nørager betalte 24 sk. gerningspenge, men denne post gaar fuldstændig sammen med den øvrige ldg., og intet tyder paa nedsettelse av gaardens hoveri.

men da bønderne i 1643 skulde stille med skudøxne¹ til pløjningen — hvor man dog skulde sørge for, at øxnene ikke blev ødelagt — kan man sikkert regne med, at tjenerne har skullet stille med spand i al fald til pløjningen. Det fremgaar ogsaa indirekte derav, at hovedgaardens ringe besætning umuligt kunde overkomme landbrugsarbejdet.

Foruden til det almindelige landbrugsarbejde paa gaarden har tjenerne været anvendt til meget arbejde i skovene og andetsteds. I revisionsbemærkningerne hedder det 1651, at naar ud-tjenerne kommer til hove, skal der drives en hel hob gerning med dem. Fogeden skal sørge for, at de ikke gør deres morgenstund for lang, og skal hele tiden være til stede og holde dem til arbejde. Naar de kommer til Gessingholm, kan de blive fri for arbejde andetsteds. I de tidligere kapitler er forskellige former for hoveri omtalt baade paa hovedgaarden og i skovene, hvorfor her kun skal nævnes nogle supplerende eksempler. Bols-mændene blev i 1639 fri for hoveri, da de om foråret skulde slaa kalk. I 1643 skulde mølledammen graves ud og renoveres, hvad der maa have været et særlig ubehageligt arbejde, som bønderne gerne vilde være fri for, for to gange indskærpedes det fogeden, at de bønder, der efter tilsigelse ikke mødte, skulde straffes. Tilsigelsen foretog en husmand som budfoged, og paa grund af dette embede fritoges han for landgilde, saa længe han var i virksomhed. Graverarbejder forekommer hyppigt, men kunde ikke altid besørges af Gessingholms tjenere alene. Undertiden blev der derfor, som ovenfor nævnt, hentet bønder fra Demstrup — et foretagende hvis lovlighed er tvivlsom — undertiden maatte der lejes arbejdskraft, og her faar man et pudsigt eksempel paa revisionens paapasselighed. Den gjorde nemlig i 1649 vrøvl over, at det var for dyrt; i Holsten kunde man faa en rode — 16 alen — grøft, 4 fod dyb, gravet for 4 sk., naar jorden opsattes, for 3 sk., naar den kun opkastedes, men paa Gessingholm kostede det 10 sk. Fogeden svarede hertil, at det blev saa dyrt, fordi jorden var haard og stenet.

¹ Uds kudøxne σ : øxne, der ikke egnede sig til fedning, men blev brugt som trækdyr.

De paa godset boende haandværkere udførte deres hovning i form av arbejde i deres fag, og betalte ogsaa deres landgilde paa denne maade. Godset sørgede for at være selvforsynende paa alle felter, hvor det var muligt, og man var endog villig til at avkorte hoveriet, naar det blev udført som haandværksarbejde. I 1643 regnedes saaledes 2 dages haandværksarbejde for lig 3 dages hoveri, og i 1653 vurderedes hver av deres hovdage til 10 sk., altsaa 10 rdl. 40 sk. om aaret. En del av dette arbejde er tidligere omtalt; andet var »flekkeri« paa gaardens bygninger eller inventararbejde til gaardens brug. Snedker og smed lavede kasser og kister, og det ser ud til, at der rundt om paa bøndergaardene blev spundet enten som hovning eller som afløsning av ydelse av penge (se regnskab 1642/43). Avgiften spindepenge, der ellers er ret almindelig i jordebøger, findes kun nævnt i 1632 og da ikke med noget beløb, saa det har ikke været en fast avgift. 1643 omtales udtrykkelig, at der i dette aar skulde spindes i stedet for at leveres penge, og 1632 er der spundet betydelige mængder, men det kan ikke ses, om det var mod betaling eller i stedet for hoveri. En bolsmand, der havde gaardens fisker boende, naar han var ved stranden, slap i den anledning for noget hoveri. Skovhugsten, eller rettere brændehugningen synes at være paalignet alle brug som hoveri og fordelt saaledes, at en gaard skulde hugge tre favne brænde.

En del haandværksarbejde kunde godset ikke selv skaffe besørget. Glarmester og sejrmager maatte saaledes hentes fra Randers ligesom skarpretteren. I hvert fald under krigen havde glarmesteren nok at bestille, medens sejrmageren havde den vigtige funktion at passe ur og »time og folkeklokken«, der skulde kalde hovbønderne til arbejde og gaardens folk til spisning.

I de første jordebøger findes ingen trælpøenge opført. De dukker første gang op i 1637 og er da fastsat i runde beløb. Det ser dog ud til, at en hel gaard skulde yde ca. en halvsnes rdl. til avløsning av hoveriet.

Ved følgende 11 gaarde ses det, at der før 1662 blev ydet trælpøenge. Det anførte aar er det første, hvori de er ydet; da nogle av dem allerede i flere aar før havde været i Chr. Rantzaus

besiddelse, maa hoveriavløsningen være indført av ham. Den anden kolonne indeholder hartkornet, den tredje trælpenge. Alle gaardene gav trælpenge perioden ud.

1637.	10—1—1—1—	hk.	+	[0—7—2—]	12 rdl.
1640.	7—1—3—1—	—		10 —
1647.	5—»—3—1—	—	+	[1—4—]	... 3 — 16 sk.
1648.	12—5—1—»—	—	+	[2—4—]	... 10 —
1649.	9—6—2—2—	—	+	[1—2—]	... 8 —
1649.	9—6—2—2—	—	+	[1—2—]	... 8 —
1649.	9—6—2—2—	—	+	[1—2—]	... 8 —
1649.	9—6—2—2—	—	+	[1—2—]	... 8 —
1649.	2—7—1—»—	—		2 + vognægter og brændehugning.
1652.	8—»—»—»—	—		3 —
1654.	12—7—»—»—	—	+	[2—2—]	... 4 —
1657.	[0—5—»—»—]	—		4 mk. 3 sk.

(Et hus.)

Som det vil ses av tabellen, er trælpenge ringere for de brug, der først er kommet til at yde dem i de sidste, daarlige aar. Denne tendens viser sig endnu tydeligere ved de gaarde, der først ydede trælpenge fra 1662, altsaa efter de ødelæggende Karl Gustavkrige. Naar godset paa dette tidspunkt har foretrukket trælpenge for hoveri, skyldes det formodentlig ønsket om at faa en større, fast indtægt, og fordi udtjenernes hoveri har været ringe bevendt. Tallene ser saaledes ud 1662:

14—3—0—1—	hk.	+	[2—1—]	5 rdl.
6—2—»—»—	—		2 ¹ / ₂ —
3—2—2—»—	—		2 —
17—5—1—»—	—		5 —
5—»—»—»—	—	+	[1—4—]	5 —
18—2—2—2—	—		8 —
5—1—3—2—	—	+	[1—4—]	4 —
10—»—»—»—	—	+	[4—4—]	3 —
20—2—»—»—	—	+	[3—6—]	6 —
15—0—1—1—	—		5 —

Den samlede hoveriavløsning for disse 22 brug beløb sig til 106 rdl. 2 mk. 3 sk., en paa Gessingholms budget betydelig sum. Ligesom nyfæstning medførte en nedsættelse eller fritagelse for hoveri, blev de nye fæstere altid fritaget for trælpenge i det første aar. I 1658 blev alle trælpenge paa grund av krigen nedsat til deres halve beløb. En gaardfæster i Voldby foretrak i 1657 og 1661 at gøre arbejde paa gaarden fremfor at betale trælpenge.

V. Retsvæsen.

Indtil 1637 hørte Gessingholms bønder under deres respektive herredsting, men i dette aar fik Chr. Rantzau 19. maj birkeret til Gessingholm og Mogenstrup og de to gaarde kaldet Rygaard mod at opgive sin birkeret til Sødringholm. Ved kongebrev av 12. november 1646 udvidedes birket til at omfatte alt Chr. Rantzaus gods i Nørhald herred og fem brug i Nørre herred samt gods, han eventuelt senere maatte tilmageskifte sig fra kronen. Birkefoged blev en bonde i Mogenstrup Niels Jensen, med hvem Chr. Rantzau senere drev en del forretninger, idet de to i forening ejede en skude. Der blev købt en ny tingbog for det beskedne beløb 10 sk.

I arkivet findes et forbløffende ringe antal retsakter, hvorav det ellers plejer at vrimle i godsarkiverne. Kun een eneste gang ses Rantzauerne at have været i strid med en nabogodsejer om skel, idet Frantz Lykke til Østergaard i 1646 søgte at hindre nogle av Chr. Rantzaus bønder fra Rygaard og Mogenstrup i at pløje nogen skovjord, som begge godsejere tilskrev sig ejendomsretten til. De bevarede tingsvidner er i Chr. Rantzaus favør, men sagens afgørelse kendes ikke. Av nogle lister over udgifter til domme og tingsvidner fremgaar det dog, at godset har ført nogle retssager, de fleste i Viborg. Disse regnskaber stammer fra delefogeden, godsets repræsentant og anklager paa tinge, der for sit arbejde fik fritagelse for landgilde. Næsten alle de bevarede akter er tingsvidner, mest om taxation til olden av skovene og om øde gaarde.

De allerfleste sager er blevet avgjort med en bøde til herska-

bet, og det ser ud til, at der undertiden er blevet tinget om dens størrelse; i hvert fald er den altid blevet fastsat under hensyntagen til forbryderens økonomiske evner. Retsbøderne er ikke altid blevet betalt i penge, men ofte arbejdet av paa hovmarken. Til sin beklagelse maatte fogeden i 1662 meddele, at nogle piger, der i krigstiden havde ligget i med fremmede soldater og andre mandfolk til forargelse for gud og hvermand, desværre intet havde at bøde med, saa de maatte straffes paa kroppen. Da det jo var den, de havde syndet med, kan man vel sige, at retfærdigheden skete fyldest. Det var imidlertid ikke efter Chr. Rantzaus kogeboek, for allerede i 1643 havde han givet ordre til, at besøvede piger skulde arbejde deres bøder av, naar de ikke kunde betale. I 1656 opstod der et problem, som fogeden ikke kunde klare og spurgte Chr. Rantzau om: hvad skal der gøres med de fremmede adelstjeneres bøder, der falder ved birket? Chr. Rantzau udbad sig en liste over disse retssager, men det endelige resultat kan ikke ses. Taarnet paa Gessingholm blev brugt som varetægtsarrest, og i november 1652 — brev fra 28. nov. — sad der en berygtet tyv, der var blevet fanget ved Mejlgaard, og som havde stjaalet penge og klæder fra en bonde i Kolstrup. Onsdag før jul blev han hængt, efter at han havde tilstaaet adskillige tyverier.

Forseelserne er av to arter: forseelser over for godset og overtrædelser av de borgerlige love. Til den første gruppe hører bygfeldighed (5 tilfælde), rømning (2) og hoveriforsømmelser (2), medens følgende staar paa grænsen: ulovlig engslagning og græsning paa Gessingholms jorder (3) og den hyppigste av alle forseelser, ulovlig skovhugst (20). Til den anden kategori hører smugkro (3), barn sovet ihjel (1), tyveri (3), forprang (2), vold og baardag (4), beliggelsesmaal (12), skænderi (1) og falsk beskyldning (1).

Bygfeldigheden paa en gaard blev i 1626 vurderet til 55 rdl. 16 sk., men bonden kom dog kun til at bøde $\frac{1}{2}$ rdl. Mølleren paa Gessingholm mølle bødede for bygfeld 10 rdl. i 1639, men fik respit med betalingen til Mikkelsdag. En gaard bødede 1640 4 rdl. og et hus 6 rdl. 1639 blev en bonde idømt

8 rdl.s bøde, men paa forbøn av lensmanden paa Aarhusgaard, Erik Grubbe, fik han den halveret.

Rømning. En bonde i Allestrup stak i 1625 av fra sin forsømte gaard og blev fæster hos hr. Albret Skeel. Han blev dømt til at staa Gert Rantzau til rette, men resultatet er ukendt. En anden bonde, der rømte fra sin gaard i Lystrup, og som skyldte 5 rdl. i fæste, fik disse eftergivet paa forbøn av lensmanden paa Kalø Christen Thomsen Sehested. Man tør maaske deraf slutte, at rømningsmanden er blevet fæster paa krongodset. De mange øvrige fæstere, som løb bort fra deres mere eller mindre forfaldne gaarde, ser ud til at være sluppet væk, uden at fogeden har faaet fat i dem. I 1657 siges udtrykkelig, at det ikke kan betale sig at forfølge en bortrømt fæster, da rettens vej er dyr, og han intet ejer.

Hoveriforsømmelserne er i begge tilfælde undladelse av at gøre ægt. En bonde, der ikke havde ført foder til statholderens øxne i Skanderborg 1625 og 1626, bødede 2 rdl., medens en anden maatte av med $\frac{1}{2}$ rdl., fordi han ikke havde kørt hø 1639.

Ulovlig engslagning. Det kostede 1626 $\frac{1}{2}$ rdl. at have tøjret sin hest i Gessingholms hegnede vang og 1652 4 rdl. at have taget græs i det vestre kobbel. En bonde i Gessing, der under krigen havde slaaet av gaardens græs, var i 1662 i restance med sin bøde. Han antoges kun at kunne betale 2 rdl., da han var forarmet.

Ulovlig skovhugst var den hyppigste av alle forseelser. Dels har det maaske været vanskeligt for bønderne at finde grænserne mellem deres egne og godsets skovparter, dels var fristelsen stor i denne skovrige egn. Let har det i hvert fald ikke været for skovfogederne at hindre tyveri i de udstrakte skove. De synes heller ikke selv at have været helt paalidelige. 1633 fik saaledes skovfogeden en bøde for ulovlig hugst, og i 1653 var det rent galt med den tidligere skovfoged Niels Jensen Kragh. Han sad fængslet i Gessingholms taarn for ulovlig hugst og for at have mærket træer med et ulovligt skovmærke. Han udstedte den 18. maj en meget ydmyg erklæring, hvori han lover bod og bedring og tilsiger, at han ikke uden tilladelse vil sælge det av sit gods, som herskabet maatte unde ham igen, da det var beslag-

lagt til dækning av hans bøde; han forpligtede sig desuden til at fæste, opbygge og forbedre en øde gaard. To bønder i Dalbyover under Demstrup gik i borgen for ham. Naar det var saa galt med skovfogederne, forstaar man bedre, at bønderne huggede løs, naar de kunde se deres snit til det. De fleste bøder var paa $\frac{1}{2}$ eller 1 rdl., men varierer fra 18 sk. for et læs brænde, til hele 5 rdl. En bøde paa 5 rdl. maatte en bonde betale for skovhugst og for ulovligt at have haft svin paa olden i skoven. Næsten lige saa pinligt som med skovfogeden er det, naar en kirkeværge i Gessing i 1633 maatte bøde 4 rdl. for at have stjaalet »ymper og piler« ved Gessingholm. Under Karl Gustavkrigene blev der taget en del i skovene; en bøde blev nedsat paa grund av fæsterens forarmelse, medens en anden bonde slap helt, for at hans gaard ikke skulde blive øde.

At holde smugkro var forholdsvis billigt og kostede 1624 1 rdl. og 1633 $\frac{1}{2}$ rdl.; en mand, der havde haft krohold og ølhandel under den sidste svenskekrig, slap helt, fordi han havde overtaget en øde gaard. Bøderne var meget mindre, end der var fastsat i den kgl. forordning — 1. maj 1618 — hvorefter herskabet skulde have 10 rdl. og øllet være forbrudt til de fattige. En stakkels bondekone, der 1621 havde »lagt hinder born ihjel«, bødede derfor 1 rdl. Beløbet skulde efter loven tilfalde de fattige. Det maa have været første gang, det skete for hende, for havde det været anden gang, var hun blevet straffet paa sin hals. (Recessen 31. marts 1615 § 25.)

Tyveri var langt værre. Ganske vist slap Christian Kiel, der i 1652 stjal favneved fra smeden i Lystrup, med at betale 4 rdl. i bøde, men faderen til en dreng, der i 1637 stjal æbler i den neder have paa Gessingholm, maatte av med 2 rdl., saa der har nok været til lille Hassan av en god mening, og da Karen Fillekone og Mikkel Wasch i 1639 havde stjaalet for i alt 12 rdl. 36 sk., blev de simpelthen henrettet ligesom den ovenfor nævnte tyv.

Forprang omtales to gange. 1637 maatte Mourits Skomager i Gessing bøde 2 rdl. og 16 fedede gæs til 6 sk. Stykket, der sendtes til Breitenburg, hvad junkeren — Chr. Rantzau — havde idømt ham, fordi han havde købt og solgt med Trine Skippers og

Poul. Maaske er det den samme Poul, der havde handlet med den Gessing møller, der bødede et par stude for sit forprang (se Kolding reces § 33 og kgl. aabent brev 1590 20 aug. om avskaffelse av forprang, landkøb etc.)

Baardag og andet slagsmaal omtales kun nogle faa gange og taxeredes til en eller to rdl., og skænderi var kun een gang alvorligt nok til, at fogeden greb ind. Da Rasmus Nielsen i Gessing i 1662 havde haft »uenighed og parlamenter med sin kvindes forældre«, kunde han av armod ikke betale nogen bøde og slap saaledes for videre tiltale. En husmandskone Anne Rebslagers beskyldte 1619 ubevisligt en tjenestekarl i Sorvad for voldtægt og maatte bøde 6 mk. lybsk, men den forfulgte uskyldighed Niels Sørensen maatte desuagtet bøde 3 td. havre, det eneste han kunde betale!

Beliggelsesmaal. Bøderne for denne forseelse var høje, normalt 12 rdl. for manden og 6 for pigen (kgl. forordn. 12. okt. 1617), men ogsaa disse bøder beregnedes efter de skyldiges betalingsevne. I 1633 fik en gaardmandssøn sin bøde nedsat av junkeren fra 12 til 4 rdl., medens en pige 1643 slap med 1 rdl., da hun intet havde at betale med. En enke, der forgæves havde søgt at drive sin mands gaard videre og nu gik rundt og tiggede, slap med den halve bøde 3 rdl. i 1654, skønt hun havde udlagt en falsk barnefader. I det hele taget var kvindernes bøder altid lavere end mændenes, og det kan der jo siges at være en vis retfærdighed i. Under Karl Gustavkrigene synes de opløste forhold at have haft uheldige følger ogsaa paa dette omraade. I hvert fald er fogedens forargelse stor over Jens Smeds tvende døtre, der har levet grovelig udi hor og letfærdighed. Den ene har holdt sig til en sauvegarde her paa Gessingholm i svenskens tid udi letfærdighed og lod sig siden bruge av andre ryttere og polakker, den anden har tvende gange avlet børn i horeri, og Rasmus Bødgers tvende døtre i Lemmer har og udi lige letfærdighed og laster grovelig henlevet, og da ingen av de unge piger har noget at betale med, bør de alle fire straffes paa kroppen.

Man maa nærmest undres over, at overtrædelse av det sjette bud ikke baade i freds- og krigstider var langt hyppigere,

men formodentlig har fogeden i almindelighed kun grebet ind over for personer, der havde noget at bøde med. Revisionen savnede i 1657 en retsbøde for beliggelsesmaal, men fogeden meddelte, at Karen Trane var blevet straffet paa kroppen, da hun intet ejede. Kun naar forargelsen var for aabenbar, som i de sidst anførte tilfælde, er der rejst sag mod andre. Hvis disse piger er blevet kagstrøgne, har der maattet hentes en bøddel fra Randers.

Summen av retsbøder beløb sig næppe til mere end en halv snes rdl. aarlig og udgjorde i hvert fald ikke mere, end hvad delefogedens og birkefogedens løn — fritagelse for landgilde — kan regnes til. Selv om dertil kom retsgebyrer for domme etc., har rettens pleje ikke kunnet give overskud. Hvor dyr en retssag kunde være, kan ses av en sag nogle aar senere. En datter av pottemageren Jens Christoffersen i Krusborg, Bodil Jensdatter, fødte i 1666 i dølgemaal paa et skib fra København, hvor hun var blevet lokket av en skolemester. Hun paastod selv, at barnet var dødfødt, gemte liget i et skrin, gik i land og flygtede i nogle maaneder rundt i Jylland og søgte at gemme sig. Da skibsfolkene bar skrinet i land, saa »enten paa grund av stank eller næst guds tilhjælp« sprang det op, og sagen blev aabenbaret. Pigen blev fanget og sad nogle maaneder paa Gessingholm, medens fogeden søgte at faa sagens førelse væltet over paa en anden godsejer. Det lykkedes ikke, og trods et gribende forsvar fra hendes fader blev hun dømt og derefter henrettet av bødlen fra Randers. Hele sagen kostede godset over 80 rdl. foruden hendes forplejning, saa man forstaar, at fogeden gerne vilde være fri for den. Den nævnte nabogodsejer Morten Skinkel til Østergaard beskyldte forøvrigt i et pudsigt brev fogeden for at have villet sende ham den henrettede kvindes lig paa halsen, saa han i det mindste skulde betale begravelsesomkostningerne!

Ret nær ved retsavgifterne staar førlovspenge, d. v. s. den avgift, som en uden for godset boende arving skulde betale til herskabet, naar han førte arv bort fra godset (Fr. II. haandfæstning art. 6). Afgiften nævnes sex gange i akterne fra Gessingholm og opføres sammen med fæste og brøde. 1621 betalte en mand 30 sk., og dette beløb svarer til de tre rigsmark, der var

fastsat som avgift, men 1632 betaltes dels 32, dels 36 sk., medens en anden mand 1621 kun betalte 26 sk., saa beløbets størrelse har aabenbart været svingende efter yderens betalingsevne.

Førlovspenge kaldtes ogsaa den avgift, en bonde betalte, naar han efter lovlig opsigelse forlod sin gaard og godset, og den var ligeledes 3 rigsmark. Dette tal toges aabenbart heller ikke højtideligt, for i 1626 betaltes der 108 sk. i førlovspenge av en gaard paa 12—7—2—2—hk. og 72 sk. for et hus paa [5 skp.]. Kun i disse to tilfælde nævnes førlovspenge, skønt det flere gange anføres ved fæsterskiftet, at den forrige fæster har givet lovlig opsigelse; rimeligvis har der ikke været noget at faa fra fæsterne. I begge de her omtalte tilfælde blev pengene betalt av den tiltrædende fæster, men der staar ganske vist, at det var paa den forriges vegne.

VI. Krigene.

De tre hærgende kriges ødelæggelser fremgaar klart av Gessingholms arkiv. Mest kan der oplyses om Karl Gustavkrigenes følger, og det er saa meget mere værdifuldt, som den kilde, hvorpaa Villads Christensens malende skildring (Hist. Tidsskr. 6. R. V) hviler, kirkebøgerne, mangler i denne periode for alle de sogne, hvori Gessingholms gods ligger. Fra Chr. Rantzaus andre gaarde findes ogsaa en del oplysninger, især i form av tingsvidner og breve fra bønder og præster. I klare tal at gøre rede for krigenes følger lader sig dog desværre ikke gøre, da regnskaberne for en stor del mangler for krigsaarenes vedkommende; men delvis fremgaar godsets tab av, at landgilden enten blev nedsat eller slet ikke ydet. Naar Gessingholm har været besat av fjendtlige tropper, har det vistnok været helt umuligt for fogederne at føre regnskaber, og som det vil ses av det følgende, er yderligere en del av gaardens papirer blevet stjaalet eller ødelagt av de fremmede krigsfolk¹.

¹ I rigsarkivet i Stockholm findes regnskaber for de krigskontributioner, den svenske regering udskrev i Danmark under den sidste store krig, en kilde som jeg haaber engang at faa lejlighed til at udnytte.

En nøjagtig liste over fogederne paa Gessingholm i hele perioden har det ikke været muligt at konstruere, men tilnærmelsesvis ser den saadan ud: Peder Brodersen, der var foged 1625, kaldes 1631 forrige foged, Erik Hansen nævnes første gang 1631 og sidste 1635, Rasmus Hansen 1637 og 1643, Mads Nielsen Ulf findes første gang 1649 og døde i julen 1657. Hans regnskaber var i uorden, og langt op i 60'erne laa godset i strid med hans arvinger om deres berigtigelse. Hans avløser var Hans Hansen Torntved, om hvem præsten i Gessing hr. Søren Hansen Ølgod 20. september 1660 skriver til Chr. Rantzau: »Vi har gud ske lov faaet en god, tro forvalter i salig Mads Niensens sted, som, ved gud, søger hans grevelige excellenses og tjenernes gavn uden umages sparing med største flittighed«. Fra de to sidste fogeder findes breve, som dog kaster meget lidt lys over deres karakter. De henvender sig til Chr. Rantzau i almindelige, ydmyge og svulstige udtryk og søger at stille deres egen optræden og energi i det gunstigst mulige lys. Begge skriver de meget malende om godsets og bøndernes slette kaar under krigen, og begge udtrykker sig klart og forstaaeligt. Der findes ingen klager fra bønderne over dem, saaledes som det var tilfældet paa Demstrup og Sødringholm, som omkring 1660 havde en ren bondeplager til foged. Alle de bevarede regnskaber er reviderede og indstillede til godkendelse. Der findes aldrig alvorlig uorden, kun posteringsfejl og smaamangler, hvilke sidste fogederne maatte godtgøre godset.

Kejserkrigen.

I slutningen av august 1627 gik Wallenstein ind i Holsten. Den 27. september naaede hans tropper Haderslev, 6. oktober Viborg og kort efter var hele Jylland besat; det kan dog ikke ses, naar krigsfolkene naaede Gessingholm. Fra Mikkelsdag 1627 til Pinse 1629 foreligger der kun et meget summarisk og mangelfuldt register over indtægterne. Grunden hertil er den, at natten til Paaskemandag 1629, medens fogeden paa godsets vegne var i

Ebeltoft hos en oberst Selbig, brød nogle soldater ind i hans kammer og stjal en kasse med regnskaber og andre sager.

I 1627 leverede bønderne slet ikke landgilde og vist nok heller ikke i efteråret 1628. I 1629 fik de den nedsat til en tredjedel, men havde desuagtet store restancer, foruden at de skyldte 64 rdl. 2 mk. 2 sk. for udlaant korn. Da krigen var forbi, oplyste fogeden, fandtes der paa gaarden og hos bønderne 41 td. rug og mel, 236 td. malt og byg, 12 td. byg og 1003 td. havre. Denne beregning var dog ganske misvisende, for den omfattede alt korn hos bønderne — altsaa ogsaa det de skulde yde i kontribution til danske tropper — og deres saakorn; en del av havren var slet ikke til stede, men dækkede en række andre beder, de skyldte, og som var omregnet til havre, og endelig omfattede tallene ogsaa Hevringsholms bønder, som fogeden havde taget sig av paa den flygtede Frans Lykkes vegne. Den hele opstilling var lavet for at bilde godsejeren ind, at fogeden havde reddet mere korn, end tilfældet var, og altsaa havde været en særlig energisk husholder.

Under krigen lykkedes det dog fogeden »durch middel«, d. v. s. ved bestikkelse, at faa lov at saa korn i baade hovedgaardens og bøndernes marker, saa de kunde yde den nævnte tredjedel i 1629. Fogeden søgte i det hele taget at stille sig i relief og fortalte, at han dels ved at gemme dyrene, dels ligeledes »durch middel« havde reddet følgende av gaardens besætning: 4 heste (31), 6 køer (9), 1 stud (1), 104 lam og faar (1148), 30 svin (117), 40 gæs (16) og 3 kalkuner (30). De eftersatte tal i () angiver besætningen Mikkelsdag 1627, da der desuden fandtes 10 oxer og 17 kvier og kalve paa gaarden.

Paa Gessingholm fandtes 1627 ca. 70 lispd. uld, hvorav fogeden fik gemt de 47, medens resten i 1628 blev ført bort av »grev Hans Heinrich«. Av saltbeholdningen blev 16 td. av en furer ført til feltmarskalkens kvarter i Aarhus, medens fjendens folk spiste de resterende $4\frac{1}{2}$ td. paa gaarden, hvor de ogsaa lod humlen — 1 td. 1 skp. — brygge til øl. 10 kurve honning blev »zum nichts gebracht«. Naar det overhovedet lykkedes fogeden at redde noget, skønt marskalken havde givet ordre til at lade hele be-

sætningen drive ud av landet, var det, fordi han med 6 rdl. havde bestukket en kvartermester og en furer, ligesom han stadig for bøndernes og herskabets skyld rejste rundt til officererne i forskellige byer. Han indkøbte desuden 4 ringere heste og stak dem ind i det stod, der blev bortført, og reddede derved fire bedre heste. Da krigen brød ud, fik han i tide sendt 76 td. malt i sikkerhed med en skipper, og han navngiver nogle vidner til denne bedrift. Resten av beholdningen paa gaarden, 54 td. rug, 262 td. byg og malt, 37 td. boghvede, 24 td. havre tilligemed den ldg., som bønderne kunde levere i 1627, og Hevringsholms beholdning og ldg. korn blev enten opspist av soldaterne paa gaarden eller sendt til Ebeltoft eller Aarhus. Rantzaus og Frans Lykkes bønder maatte selv køre kornet til Aarhus. Fra en række nabogaarde havde fjenden ladet disses bønder køre alt korn til Aarhus, Ribe og Ringkøbing, ligesom de havde udskrevet kronens bønder til ægter, men ved bestikkelse havde fogeden faaet det ordnet saadan, at Gessingholms og Hevringsholms korn blev kørt sidst, saa der var noget tilbage, da fjenden forlod landet.

Alt i alt medførte krigen, at godset mistede to aars indtægter, at den ydede ldg. i det følgende aar sank til højst en tredjedel, og at ca. en ottendedel av gaardene blev øde. Ødelæggelser paa bygninger og plyndring paa borggaarden og hos bønderne findes der ingen oplysninger om, men de har sikkert ikke været ringe.

Torstenssonkrigen.

Torstensson rykkede ind i Jylland d. 9. januar 1644, og de svenske hære blev staaende paa halvøen til freden i Brømsebro 13. august 1645, altsaa i $1\frac{1}{2}$ aar. I den meste tid havde Wrangel hovedkvarter i Randers, altsaa lige op ad Gessingholm. Rasmus Hansens bestræbelser for at beskytte godset og de byrder, det kom til at bære, fremgaar av nogle regnskaber og bilagene hertil.

Først maatte godset til det danske forsvar av skansen ved Snoghøj stille 11 mand, der 26. december 1643 fik 33 rdl. som tre ugers besoldning. Allerede d. 20. januar aaret efter kom svenskerne til Gessingholm med sex mand. Rasmus fik strax een

sauvegarde og siden en til, og de blev til 16. april. Under hele krigen havde gaarden sauvegarder liggende til beskyttelse mod plyndring, og noget hjalp de. Da nogle ryttere saaledes engang havde stjaalet 23 brændsvin med gevalt i Østerfjeld skov og allerede var naaet ind i Rougsø herred med dem, satte fogeden og sauvegarden efter røverne og fik reddet de 19 svin. Men sauvegarderne var ikke gratis. De første to karle blev efter oberstens ordre udrustet med heste, pistoler, degen, geheng, »kiøffl« (kjole?) buxer, kappe, støvler, sporer, skjorter, kraver og strømper til et samlet beløb av 150 rdl. 16 sk. I den følgende tid maatte fogeden stadig rejse til stabskvarteret for at sikre sig nye sauvegarder og bestikke eller honorere dem, der skaffede ham beskyttelsen. Det var ikke nok, at sauvegarden var bevilget av Wrangel, ogsaa andre officerer maatte billige det, og det kostede noget hver gang. Især synes en »cammerer« i Randers at have været graadig; saaledes maatte de adelige fogeder i Kalø len forære hans livskytte en lang bøsse. De enkelte soldater, der »beskyttede« gaarden, skulde foruden kost og foder til deres heste have sauvegardepenge. Det første medførte indkøb av humle, salt, sild, tørfisk og smør etc. for ca. 50 rdl., mest humle; desuden spiste de 2 td. mel, 24 td. rug, 63 td. malt, 16 skp. humle og 116 faar, medens deres og andre soldaters heste aad ca. 160 td. havre. Pengene beløb sig til 2 rdl. pro persona.

Og saa gav det alligevel ikke nogen effektiv beskyttelse mod plyndring. En oberst i Fausing tog 2 toaarsfoler og 2 hopper, og da han gjorde et bryllup, krævede han 13 kalkuner og 10 høns. Desuden tog han og andre officerer 85 spæde lam, 11 øxne foruden mindre beløb i penge. Den ovennævnte cammerer fik til eget brug 42 td. rug, 11 td. byg, 23 td. havre, 4 faar og 2 fireaars foler, og endda maatte Rasmus købe heste til ham for 53 rdl. 16 sk., foruden at han maatte bestikke hans hovmester med 10 rdl. for at undgaa yderligere plyndring. Endvidere kom nogle kvartermestre for at skrive alt gaardens boskab, korn og fæmon, men 8 rdl. blev »dennem da foræret, formedelst de ikke skulde være for strenge«.

Da fjenden nærmede sig, var noget av Chr. Rantzaus eget

gods blevet sendt per skib til Nyborg, men resten blev »om nattens tide« gemt. Da Rasmus ikke turde betro det til gaardens egne folk, blev han hjulpet av et par bønder, som hver fik en tønne rug for deres besvær. Ingen turde under krigen gaa bud til Rantzau, hvorfor fogeden maatte betale en husmand 6 rdl. for at gøre det. Desuden maatte han holde sex tærskere i laden og 4 mand til begge plovene, fra fjenden kom og til paaske, da bønderne i den tid intet arbejde kunde gøre til gaarden, men maatte blive hjemme for at værgе deres eget gods, medens fjenden tog alt korn fra de øde gaarde paa een nær.

Alt dette kunde synes slemt nok, men dertil kom saa den krigskontribution, som svenskerne udskrev, nemlig av hver gaard 15 rdl., 2 td. rug og 1 td. byg, hvad bønderne ikke formaaede at udrede. Først rejste Rasmus Hansen og de andre fogeder i Kalø len til oberst Wrangel i Skanderborg med bøndernes mandtal for at faa dem skrevet i kontribution, men da han kom hjem, var kvartererne omlagt, og han maatte en ny tur til Randers; begge dele kostede rejsepenge og bestikkelser. Bønderne skulde i 1644 yde i alt $858\frac{1}{2}$ sletdl., men betalte kun 419 sdl. 39 sk., hvorfor obersten sendte dem en kornet og 10 ryttere paa halsen for at exekvere, til resten var betalt. Disse skulde desuden have exekverpenge, og da fogeden intet kunde faa hos bønderne, betalte han 125 sdl. 9 sk., medens 152 sdl. 26 sk. resterede hos bønderne; det kan ikke ses, om svenskerne fik dem ind. Aaret efter udskreves der en lignende kontribution, men da har der overhovedet intet været at faa hos bønderne, hvorfor Rasmus Hansen betalte det hele. Han erlagde 24. januar 80 rdl., og skulde betale resten næste søndag. Det lykkedes ham nu ikke, men i den følgende maaned betalte han stadig av; 28. jan. 113 rdl., 6. febr. 75 rdl., 15 febr. 80 rdl. og 21 febr. 197 rdl., saa han i alt betalte 545 rdl. = $817\frac{1}{2}$ sdl., d. v. s. omtrent det samme som forrige aar. I kornkontribution leveredes 1644 52 td. rug og 24 td. byg paa gaardens og 20 td. rug paa bøndernes vegne; resten har bønderne vel selv ydet. Aaret efter maatte bønderne af med 29 td. 1 skp. rug, 22 td. 1 skp. byg, medens fogeden leverede 52 td. rug, 24 td. byg, 23 td. havre, 4 fedesvin, 4 faar og et par øxne.

Endelig tog fjenden alle bøndernes vogne, saa der maatte udvises dem 37 bøge til nye vogne, og nedbrød og brændte et gærde ved teglbrænderens hus. Fogeden paa Estrup havde engang i krigens tid hjulpet Rasmus Hansen med at faa fem stjaalne kreaturer igen og fik derfor udvist en eg.

Omregnes de til svenskerne leverede penge og varer, de røvede værdier og udgifterne under besættelsen efter priserne i 1645, bliver hele godsets direkte udgift ca. 1800 rdl., hvortil kom indtægtstab. Skønt det ikke fremgaar av jordebøgerne, maa det anses for mere end usandsynligt, at bønderne har ydet ldg. i 1644 — restancerne er i hvert fald avskrevet — og i 1645 har næsten ingen gaarde givet fuld ldg.; enten kunde de intet yde eller fik store nedsættelser. 1646 var der efterladt saa meget og saa mange øde gaarde, at der hverken ydedes rug, byg eller havre, og kun halvdelen av mel, smør og boghvede kom ind. Hvordan det gik med de andre beder, kan ikke ses, men penge ydedes slet ikke, og ldg. er saaledes blevet nedsat til under det halve. Der er ovenfor regnet med, at godsets udlæg for bønderne aldrig blev betalt tilbage; det ser i hvert fald ikke ud til, at bønderne har formaaet det.

Karl Gustavkrigene.

Allerede før Torstenssonkrigen havde Gessingholm gods haft militære forpligtelser¹. Hver soldat, godset sendte til mønstring, skulde i 1639 have én mark udbetalt, naar han drog av, og i 1643 fik han tillige en kande øl til 3 sk. Hvis den øvrige adels soldater i 1643 var iført røde klæder, skulde Gessingholms uniformeres paa samme maade, men udlægget til soldaterne, der i 1646 beløb sig til 34 rdl., skulde betales av bønderne. Chr. Rantzau participerede i 1652 med 3—400 rdl. i Anders Billes vaabenfabrik paa Brobyværk og gav derfor ordre til, at soldaternes vaaben skulde købes der; fogeden kunde dog hverken faa dem der eller i Jylland og maatte derfor gøre sine indkøb i Lübeck eller Kiel. I 1652 søgte godset at faa Gessingholms ladefoged til at overtage en ødegaard frit i to aar mod at stille en rytter, der

¹ Se Hist. Tidsskr. 7. R. VI.

regnede at koste 22 rdl. 42 sk., men der kom intet ud af det. Under den sidste svenskekrig var en av gaardens folk rømt fra soldatertjenesten, og det lykkedes ikke at faa fat paa ham, hvorfor fogeden tog hans tilgodehavende løn 1 td. rug og 4 skp. havre.

Da krigen brød ud, stillede godset 11 soldater, der fik én rdl. hver til deres udrustning, og 3 ryttere, hvorav den ene mødte med egen hest og bevæbning, medens der til de to andre maatte købes pistoler med hylstre, sidegevær med gehæng og to heste med sadler og seletøj, for ialt 70 rdl. Der leveredes 10 td. havre til deres heste, og hver fik 10 rdl. om maaneden i sold. De var dog kun borte i knap to maaneder og maatte derfor tilbagebetale noget av solden, da de kom hjem først i april. I frivillig krigsskat av alt det jyske gods ydedes i 1657 for tre maaneder 700 rdl.

Den svenske hær kom ind i Jylland 25. august 1657, da den besatte Kolding og Vejle, og blev uanset den korte fredsperiode i 1658 staaende i Jylland til november dette aar, da den av frygt for de allierede hæere trak over til Fyn, medens de polske og brandenburgske tropper rykkede ind paa halvøen i december maaned. D. 14. besatte forbundsfællerne Kolding og forlod først Jylland i foråret 1660, da de for en del avløstes av danske eller i dansk sold staaende avdelinger. I næsten tre aar var landet saaledes besat av militær, der uanset nationalitet plyndrede og udskrev krigsskatter av hjærtens lyst; dog synes polakkerne at have været de værste at have med at gøre.

Det lader sig næppe gøre at skelne skarpt mellem plyndring, rekvisitioner, der næsten aldrig blev betalt, og de egentlige kontributioner, men et forsøg vil dog blive gjort. Det kan heller ikke altid ses, til hvilken nation de plyndrende og udskrivende tropper hørte, og regnskaberne er ikke nøjagtigt daterede, ligesaa lidt som de enkelte poster. Hele krigsperioden maa derfor betragtes under ét.

Chr. Rantzau maa have set meget pessimistisk paa krigens udfald, for allerede inden Karl Gustav var naaet frem til krigsskuepladsen, og medens den danske hær endnu holdt det erobrede Bremen besat, skrev han 14. juli fra København til Mads Niel-

sen, at da kongen »fürguett ansehen«, at enhver bringer sine ejendele i Jylland i sikkerhed, skal Mads bringe sengeklæder og andre mobilier til sal. borgmester paa Christianshavn Rasmus Rasmussens enke og lade øxnene og de gamle heste bringe over Fyn til Langeland, hvor Chr. Rantzau havde Tranekær i pant. Han behøver ikke at sende dyrene avsted, før han hører, at fjenden er brudt ind i Holsten, og naar svenskerne er draget bort, kan han hente dem igen. Hvis der er plads paa skuden, kan han medsende mobilier fra Demstrup og Sødringholm, brænde og korn. Kornet maa sælges i København, da der er udførselsforbud. Chr. Rantzau venter ikke at kunne skrive ret tit — tilføjer han — og paalægger derfor Mads Nielsen dels at læse eventuelle breve til de andre jyske fogeder, dels søge raad hos Chr. Rantzaus farbroder Henrik Rantzau, der ogsaa havde godser i Jylland. Det er da ogsaa det eneste bevarede brev til fogeden, som strax efterkom ordrene. Der blev lavet 8 kister og kasser til løsøret, der bestod av breve, sengetøj, puder, lærred, tin og messingsager som lysestager, fyrbækner, blækhorn, fyr-tang etc., kruse med sølvlaage, et »willkommens horn«, glas, 34 contrafejer og endelig en jærnkakkelovn med fire store mes-singstolper. Alle sagerne naaede i sikkerhed København d. 12. juli sammen med en del uld og ca. 150 td. korn av forskellig slags. Hvordan det gik med øxnene, er tidligere fortalt. Der var dog endnu en del værdigenstande paa Gessingholm, men de blev muret inde i det ene taarn og efter krigen fremdraget i uskadt stand. Noget forsvar av gaarden har næppe været paa-tænkt, men maaske har Mads Nielsen tænkt sig at kunne udelukke marodører, da han i 1659 lod vindebroen gøre i stand. I hvert fald var der sikrere paa gaarden end hos bønderne, for disse anbragte til forskellige tider »adskillige fæmon in reserve« paa gaarden, hvad fogeden dog lod dem betale for.

Ligesom under de forrige krige købte godset i dyre domme beskyttelse mod plyndring ved sauvegarder, men med endnu ringere resultat. Man var ikke mere sikker, end at 20 av gaardens øxne blev sat paa stald paa Gl. Estrup, fordi Gessingholm var

assigneret den svenske generalfeltmarskalk Wrangel, der dog ikke selv kom paa gaarden, medens Estrup var assigneret »grev Ulfeld«.

Svenske sauvegarder laa paa gaarden fra 9. september 1657 til 1. maj 1658. Den første blev bevilget av en major Stryhorst, der fik 10 rdl. selv, medens hans soldater fik $\frac{1}{2}$ rdl. om dagen og en graa hest. Der er bevaret et sauvegardebrev fra Wrangel dateret 13. oktober 1657. Det er en trykt formular, hvor blot dato, sted etc. er udfyldt, og som bærer Wrangels egenhændige underskrift. Brevet blev i Randers betalt med 4 rdl. d. 6. november, medens marskalkens sauvegardesoldat skulde have 1 rdl. om ugen og en karabin. De skiftende soldater kvitterer personlig for de udbetalte beløb og for kost til dem selv og foder til hestene. Medens de har været paa gaarden, synes den at have undgaaet plyndring.

Fra januar 1659 har der ligget først en kejserlig og senere en polsk sauvegarde paa gaarden. Det kejserlige sauvegardebrev blev hentet i Viborg 7. februar og kostede 1 rdl., medens soldaten fik 6. Det polske, udstedt av Stephan Czarniecki selv, kostede 4 rdl. og en Randers lax til generalens bord, og den var dyr, 5 rdl. Sauvegarderne og forskellige indkvarterede soldater aad og drak paa godsets regning, saa fogeden maatte købe ikke alene mad som sild, torsk, aal, tørfisk, salt, peber og adskillige urter, eddike, olie, ærter og boghvedegryn og høns, men desuden 19 skp. humle til øllet og brændevin, tobak og piber. For at kunne forhandle med polakkerne maatte fogeden gentagne gange have fat i en tolk, og beskyttelsen var ikke meget effektiv. Han maatte derfor give de polske ryttere extra 12 rdl., for at de skulde hjælpe ham mod de brandenborgske, der forfulgte bønderne ud i skovene og der huggede løs og ogsaa tog av Gessingholms skovparter. Sauvegarderne, der fik 2 rdl. om ugen, stjal »med gewalt« tre øxne, en graaskimlet fole, noget ost og $6\frac{1}{2}$ pd. uld, som de fyldte i deres sadler, saa det er forstaaeligt, at fogeden fik 6 karle fra Nørager til sammen med gaardens folk at holde vagt, naar man frygtede plyndring. Forspisningslisterne er ført under

ét for gaardens folk, sauvegarden og de indkvarterede eller plyndrende soldater, saa det ikke er til at rede ud, hvad hver gruppe har fortæret.

Samme dag som Gessingholm første gang fik sauvegarde, var der paa gaarden en korporal med ti ryttere, som sagde, de skulde exekvere, men som blot vilde plyndre, og som knuste en mængde ruder og et bord. Ved denne og senere lejligheder stjal svenskerne 3 td. øl, 10 pd. ost, tre heste, sex øxne, 23 kalkuner, 21 høns og 7 svin. Alligevel var de ret skikkelige sammenlignet med de allierede. Foruden hvad de ovennævnte polske sauvegarder tog, havde gaarden ustandselig besøg av omstrefjende avdelinger, der lod sig bispise og desuden røvede en øxe, en skimlet fole, 13 lam, 5 grise, 8 kalkuner og 25 høns, vistnok hvad der var paa gaarden. De polske soldater alene spiste 7 pd. ost, 9 lam, 11 sider flæsk, 3 svinehoveder, 12 medisterpølser, 1 td. 1 fj. oxekød og fik desuden 42 td. havre og 11 mark lys og 1 lispund jærn til hesteko. Tørmundede var de heller ikke, for der blev brygget øl til dem av 22 td. malt og 22 skp. humle. Det gik til »mange av de polske officerer og ryttere, fornemlig dem som laa i Vivild og Mejlby, som tit og ofte hidkom undertiden i store hobe tal, som vilde have traktement her paa gaarden.«

I 1657 eller 1658 var Mads Nielsen paa en rejse til Glückstadt paa Chr. Rantzaus vegne. Da han kom hjem, skriver han, »plyndrede de svenske mig rent ud, som de og gjorde i Varde, og tog fra mig klæder og andet, hvis jeg havde«, men desuagtet kunde han dog betale 16 rdl. formedelst gaardens befrielse for de svenskes ruiner.

Svenskerne udstedte 25. oktober en specifikation over, hvad hver adelig eller gejstlig bonde skulde levere til det svenske krigskommissariat for at undgaa exekution, nemlig $\frac{1}{2}$ lispd. smør, $\frac{1}{2}$ lispd. fedt, 1 skp. boghvedegryn, 1 skp. byggryn, 4 skp. rugmel, 4 skp. malt, $\frac{1}{4}$ lispd. humle, 1 skp. salt, 1 lispd. honning og 1 gl. faar; desuden lagdes gaardene i læg, der skulde yde: 2 gaarde et par uldvanter og et par strømper, 3 gaarde 1 god øxe og 4 gaarde 1 stor faareskindspels og 1 lispd. blaar til lunter. Kvæget skulde sendes til Horsens; endelig skulde sauvegarderne

av hvert adeligt gods i Aarhus og Kalo len opkræve 35 rdl., som skulde sendes til Aarhus. Hvor meget av dette bønderne selv formaaede at yde, kan ikke ses, men Gessingholm leverede i 1657 74 rdl., 507 td. rug, 30 td. byg, 56 td. havre. Det har dog næppe været alt, hvad der var paa gaarden, for 23. februar 1658 var der en korporal og en kvartermesters dreng paa gaarden for at optegne, hvad der fandtes av korn og andet, men de blev bestukket med 2 rdl. til ikke at være for strenge. Foruden ovennævnte blev der rekvireret en del kvæg m. m. Man faar av det trykte sauvegardebrev og de faste taxter et levende indtryk av, at den svenske hær var velorganiseret, og dens udplyndrings-system det ikke mindre, saa den svenske regering virkelig fik noget ud av det. Til bespisning av svenskerne og gaardens egne folk forbrugtes i tiden 1. maj—29. sept. 1658 ialt 55 td. korn av alle slags. Det kan imidlertid ikke have været alt, for fra Breitenburg blev der sendt Mads Nielsen 400 rdl. til »randtzoning«, hvilket vistnok vil sige krigskontribution. Endda gik det ikke hurtigt nok med betalingen, for 22. marts kom en korporal og 14 ryttere for at exekvere og fik i exekverpenge for tre dage i alt 12 rdl. Det kan ikke ses, med hvilken ret en gottorpsk kvartermester J. P. Pinetz 4. marts 1658 rekvirerede to ungnød, »lader mig se . . . at det er to af de fornemste og bedste ungnød«, skriver han, og den 20. maj rekvirerede han i meget imperatoriske vendinger yderligere en ox. Præsten Chr. Hansen Ølgod, der efter Mads Nielsens død optraadte paa grevens vegne, havde oprindeligt avtalt med Pinetz, at gaarden skulde slippe med at betale 250 rdl. for aaret 1658, men senere forhøjedes alligevel kravene.

Polakkerne synes ikke at have været nær saa godt organiseret som svenskerne, og da de kom som forbundsfæller, udskrev de ingen kontribution, men rekvirerede til troppernes underhold, uden at det dog er muligt av de bevarede akter at se, efter hvilken skala udskrivningen fandt sted. De maa have fordelt byrderne paa bønderne, for Gessingholm mølles andel blev, fordi møllen var det eneste brug, der ydede ldg., betalt av godset med 5 td. mel. Hovedgaardens ydelse var for tre maaneder i 1659 75 rdl., der leveredes direkte til generalen Czarniecki, som iøvrigt

rekvirerede 4 øxne, 25 td. rugmel, 10 td. malt, 4 td. havre, 12 lam, 4 kalkuner, og saa fik hans tjener endda 4 rdl. i bestikkelse. Senere sendtes der til proviantmagasinet i Aarhus for 16 rdl. 12 sk. møllemel, medens generalen for maanederne maj og juni fik 50 rdl. Da polakkerne drog ud, forlod de først Gessing, og for at værne gaarden mod de gennemmarcherende avdelinger, hvis plyndring ganske tog overhaand, maatte man i fire uger i maj 1659 have en kornet Kuthackowitz som sauvegarde, og han kostede 16 rdl. og spiste for 14, foruden hvad hans heste aad.

Men endnu fik bønderne ikke fred. Nu skulde den danske regering skaffe sig indtægter og blandt andet have korn til et militærmagasin, i hvilken anledning en kommissær Nikolaj Nissen opholdt sig i to maaneder paa Gessingholm. Hvad han krævede, vides ikke, men da Hans Hansen klagede, erklærede han, at man ved at sammenligne med de omliggende gaardes bønder kunde se, at han kun krævede det samme av Gessingholms bønder som av de andre. Meget kan han ikke have faaet, for 30. januar 1660 skrev de kgl. krigskommissærer Mogens Friis og Otto Powisch til Hans Hansen, at da de intet havde faaet fra bønderne, maatte de, skønt ugerne, visitere i adelens gaarde i byerne og hos præster og fogeder paa landet, og mener, at »ingen god patriot saadant ilde skulde optage.«

Godsets indirekte tab var meget store, for i de tre aar fra 1. maj 1657 til 1. maj 1660 kunde bønderne overhovedet ikke yde ldg. Det første aar blev desuden trælpengene nedsat til det halve, men synes alligevel ikke at være ydet, og derefter blev de ogsaa ganske opgivet. I aaret 1660/61 var restancerne 165 td. rug, 135 td. byg og 64 td. havre, og der var eftergivet 82 td. rug, 106 td. byg og 24 td. havre; hertil kommer saa de øde gaardes ldg. Da der yderligere i 1662 indtraf misvæxt, kan man vist regne med, at heller ikke dette aars ldg. er ydet. For 1662 findes der ingen samlet oversigt over restancer og afslag, men de beløber sig i alt til ca. halvdelen av ldg. for gaardenes vedkommende, medens husmændene synes at være kommet bedre til hægterne.

Hovedgaarden lykkedes det at holde nogenlunde i drift. 1658 var avl og udsæd normale, 1659 var avlen normal, hvorimod den

nye udsæd var 22 % mindre end den sædvanlige; i 1660 var høsten normal og udsæden kun ca. 11 % under normalen. Hovbønderne fik i 1659 for deres armods skyld efter høstarbejdet brød av 6 skp. rug og 3 sider flæsk, og der blev brygget 6 td. spidsøl, d. v. s. tyndt øl, og 2 td. godt øl til dem av $3\frac{1}{2}$ td. malt og $3\frac{1}{2}$ skp. humle, »efter som de selver mesterdelen ingen middel havde til deres underholdning, og en part var forjaget fra hus og hjem«. Bønderne købte 12 td. fordærvet rug, der var i behold, og som en tid lang var fordulgt under halm og træ i laden.

Det var naturligvis ikke til gavn for godset, at det midt under krigen skiftede foged. Ulemperne herved ses tydeligt av det nedenfor refererede brev fra præsten i Gessing Søren Hansen Ølgod, der baade før og under krigen udførte forskellige forretninger for Chr. Rantzau. Baade præstens og den nye foged Hans Hansen Torntveds breve giver et uhyggeligt billede av forholdene paa godset under krigen og viser, at regnskaberne langtfra omtaler alle de ydelser, som godset har maattet levere til venner og fjender. Av præstens brev fra april 1659 kan ses, at jordebøgernes oplysninger om de øde gaarde er upaalidelige og for denne krigsperiodes vedkommende maa benyttes med den største varsomhed. Regner man blot med, at gaardene i Nørager sogn var øde, bliver det alene ca. 180 td. hk. Fogeden Hans Hansen skrev dels til sin svigerfader Nicolaj Tode, der var kasserer paa Breitenburg, dels til Chr. Rantzau selv og fortalte om godsets og bøndernes tilstand. I marts 1659 var bønderne saa plaget av soldaterne, at de ikke kunde pløje eller saa, medmindre det da skulde lykkes ham at holde Gessing sogn noget ved magt. I hvert fald kunde bønderne ikke selv møde med plove, saa dem maatte fogeden skaffe til veje. I august samme aar fortæller han, at soldaternes »uhørlige« pinen og plagen tager ingen ende. Skoven lider stærkt, og skovfogeden eller hvem der ellers kommer ud i skoven, slaas og pines ugudeligt. Selv paa Gessingholm er man ikke sikret mod overfald, andre av egnens herregaarde er blevet plyndret, og paa Meilgaard er fogeden blevet skudt. Korn og hø bliver staaende paa markerne, da ingen kan høste, og kun av

Gessing kan der gøres lidt hoveri, da sognet er blevet fri for indkvartering mod at betale 20 rdl. om maaneden, men iøvrigt høstes der til hovedgaarden med lejede folk under beskyttelse av en sauvegarde paa fire knægte med heste.

Præstens breve giver det samme billede som fogedens, men tyder paa, at han ved noget bedre besked om, hvordan det staar til ogsaa uden for godset. Han beskriver egnens tilstand som elendig. Nørager sogn er ganske øde, og paa nogle av de større fæstegaarde under godset er der ingen mennesker uden polakker, der huserer ilde. I Tustrup og Nørager byer er kun nogle faa mænd tilbage, og ingen av dem kan saa eller pløje. Birkefogeden, der før krigen var en velstillet mand, er færdig at gaa fra hus og hjem, da han har en haard og umild gæst at drages med. Vivild sogn er blevet fri for indkvartering, men bønderne har maattet sælge korn og fæ for at kunne yde deres kontributioner. Paa andre steder er landet næsten øde, og selv de fremmede soldater har ikke brød, saa det ser ud til elendig ødelæggelse, »hvis gud ikke snart skiller os ved dem«. Om tilstanden i Vendsyssel ved præsten at berette, at der er det rent galt. Foruden penge er der ydet 12000 td. korn til de allierede, og mange mennesker er omkommet av hunger. Intet kan forborges i marken eller i vandet, det bliver altsammen opsøgt av soldaterne. Om tilstanden ved fogedskiftet i julen 1657 fortæller præsten, at saa snart Mads Nielsen var død, tog hans broder Gert Nielsen kommando paa gaarden og skaltede og valtede, som det passede ham. Han beholdt nogle penge, der var kommet ind for øxne og ydede intet til kontributionerne, medens præsten, der endelig fik vredet 70 rdl. ud av ham, maatte forhandle med generalkvartermesteren for at beskytte godset. Den nye foged Hans Hansen gør sig derimod megen umage med at holde bønderne ved magt¹. (6. april 1659.)

Hans Hansen skriver i marts 1660, at polakkerne under deres

¹ Gert Nielsen synes i det hele taget at have været en uheldig person. I februar 1660 fik han en bøde for beliggelse, og senere vilde han ikke udlevere sin broders regnskaber til Chr. Rantzau, med hvem han førte en langvarig strid om broderens arv og hele virksomhed, og hans breve er fulde av tomme udflugter og undskyldninger.

udmarch flere gange forsøgte at plyndre Gessingholm, og da de blev jaget bort, nær havde skudt fogeden og andre av folkene. Der ligger stadig plyndrende polakker paa egnen, og den almindelige tilstand er frygtelig: Hjelmager by er helt øde, i Nimtoft, Voldby, Torsøe og Bøjen er i alt 9 gaarde øde, i Skiffart er noget øde, og Vivild sogn er saa stærkt beskattet, at bønderne snart maa rømme lige som de i Lyngby og Sønder herred, hvis greven ikke hjælper dem. Hjelmager by er brændt, men kan genopbygges, hvis der kan skaffes træ. Fogeden prøver at befri godset for den indkvartering, som den danske oberst Hans Friis vil paalægge det, men har forgæves søgt at undgaa den av Hans Friis krævede kontribution. Selve Gessingholm er blevet tillagt krigskommissæren Nicolaj Nissen, der har lovet at skaane gaarden mod at faa hø og havre til sine heste og 30 rdl. om maaneden; dette beløb har Hans Hansen yderligere faaet tinget ned til 20 rdl.

Hen paa sommeren — 17. juni — udtrykte præsten over for Chr. Rantzau sin store glæde over freden, men jamrede over den almindelige slette tilstand. Vaarsæden var blevet saaet, men mange bønder har maattet rømme deres gaarde av mangel paa føde, da de har solgt alt, hvad de ejede, til dækning av skatter og rytterholdet og desuden lider under de grasserende svære sygdomme.

Fogedens holdning over for bønderne faar man et godt indtryk av gennem et brev til godsejeren dateret 15. november s. a. Det hedder heri: »... Landgilden av bønderne lader jeg alle vegne paa det strengeste fordre, ... mens ganske ringe endnu bekommen. Jeg lader ogsaa hos en del tærskes, formedelst de holder saa længe tilbage dermed, eftersom jeg kan se og vide enhver formaar til. Dog der er ganske lidet hos de bedste tjenere, og de fleste er forarmet, nu kornet er blevet borte for dem, saa gud allernaadigst maa vide, hvad de faar at leve av, ja at yde og til at saa igen. Og dersom den meste part skal blive ved gaardene, da vil dem hjælpes med byg at saa i foraaret, thi ellers bliver de øde...« Kornet stiger nu i pris og koster i øjeblikket 4 rdl. pr. td. rug og 2 rdl. 32 sk. for en tønne byg.

Paa baggrund av denne almindelige nødtilstand og fogedens

haardhændede energi maa man vurdere den klage, eller rettere det bønsskrift, som de Gessing bønder d. 6. november 1661 sendte til Chr. Rantzau. Brevet, der er velskrevet, begynder med en bøn om hjælp i deres store nød »udi denne besværlige tid« og beskriver derefter bøndernes lidelser. Da svenskerne første gang kom ind i landet og plyndrede Gessingholm, tog de bøndernes heste og vogne og krævede, saa længe de var herrer, indkvartering og kontributioner. Siden maatte der ydes penge til de kejserlige, og da polakkerne saa havde faaet kontribution, forlangte de føring til Frederiksodde og beholdt tilmed hestene og vognene...« og imidlertid har vi fattige folk gjort det største gaardsens arbejde med jorden at dyrke, saavel korn og hø at indavle, eftersom de andre udtjenere ikke kunde komme her imellem at gøre deres arbejde med os for frygt og fares skyld...« Da kornet var saa ringe, maatte de borge baade til at saa og til skatter, »...og nu det stiger i høj pris, er vi meget overilet af dem — d. v. s. kreditorerne — og enhver vil have sit paa det yderste. Og der vi var de polske kvitteret, er vi kommen under kommissarie Nicolaj Nissen og til ham skattet monatlich. Saa haver vi kaptajn Krøgers folk en monat og var os de aller [værste], saa dersom de havde blevet hos os en monat til, da havde der ikke mange kunnet besidde paa gaardene...« Nu skal Nic. Nissen igen have skat av dem »...saa vi er paa det alleryderste opskattet og intet haver at sælge dertil mere ... og nu i dette aar har kornet slaget sig, saa vi ikke kan avle mere igen, end vi har udsaaet...« Fogeden kræver strængelig landgilde for i aar og i fjor, saa hvis greven ikke giver dem afslag, kan de ikke blive ved gaardene og udsaa, »... saa vi med hustru og børn geraader udi største armod.« De beder derfor om afslag i landgilden, som andre adelstjenere har faaet det.

Noget efter krigen skrev Hans Hansen i 1663 et — udateret — brev til sin svigerfader, Tode, hvori han giver et ret detailleret billede av sine forhold under den sidste del av krigen, og som derfor vil blive gengivet i sine hovedtræk. Først fortæller han, at et oldenregister, som man fra Breitenburg har spurgt efter, efter ordre under krigen var blevet sendt til Langeland med hans

søster Anna, men hun er forsvundet og menes at være i Lübeck med Ths. Beck fra Langeland, og Tode bedes inderligt om at efterspore hende. Derefter hedder det:

»... det var ondt her i egnen i den svenske tid, som jeg fattig karl raadede selv, mens dengang de kejserlige folk blev indkvarteret her, og jeg fik hans højgrevelige naades breve at stole paa til Mundte Kuckli [Montecucculi], kurfyrsten av Brandenburg, Cerniose [Czarniecki] og fyrsten av Pemmeren (sic), da blev de ni gange værre, for saa snart jeg drog til Viborg med hans grevelige naades brev og hente en brev til oberstvagtmesteren Suartz Nickell, som laa i Binderup fra Munte Kuckli, som var den kejserlige general, saa vidste jeg strax løsningen. Jeg kom til forskrevne oberstvagtmester med brevet, strax skulde jeg have en livfuld hug, to ryttere til at tage vare paa mig, til jeg maatte give en 100 rdl. eller to og alle bønderne udi det allerstrengeste exequeret og tribuleret for skat og traktement og ingen anden ord med forlov at sige, end baade oberstvagtmester og over- og underofficerer vilde gøre cotro [gilde?] i den rige Rantzau, hans foged og bønder skulde betale lavet. Efterdi den rige Rantzau havde været saa capabel at byde dem til gæst, saa vilde de have alt, hvis der var baade paa gaarden og hos bønderne, om den rige Rantzau sad skønt oven paa deres hovede[?], saa det er meget jammerligt.

Noget korn fik jeg saaet her til gaarden forgangen foraar, som jeg med tvende gaardens plage lod drive for en bonde her til gaarden. Maatte da tjene en, som ikke var større end en trækande og staa med hans hat i hans haand til. De godtfolk her laa i egnen av de kejserlige var katolske og bøhmiske, saa de haver saadan en fandens bøhmisk syge, at naar de fik taget bonden fra, alt det han havde saa nær til et faar eller to, saa tog de dem paa en vogn og kørte til Randers eller Mariager, og dersom de ikke kunde faa to lybske skilling for hvert faar, kørte de udenfor byen med dem og skød dem ihjel og lod dem ligge paa vejen. De havde ogsaa saadan forhærdet natur, dersom en bonde havde en gammel øg eller ko, da maatte han ikke tage halmen, som de smed paa møddingen, som de havde strøet deres heste med, at give dem, saa disse bønder her til gaarden er ganske forarmet og dels øde ...«

Skønt Chr. Rantzau av breve fra fogeden og præsten maa have faaet et indtryk av, hvor elendigt bønderne havde det, og hvor ødelagt godset i det hele taget var, synes han kun nødigt

og nølende at have bevilget bøndernes nedsættelse av avgifter og eftergivelse av de ydelser, de under krigen ikke havde kunnet præstere. Hans Hansen skrev 25. febr. 1660, at hvis herskabet ikke vil hjælpe tjenerne, vil de løbe bort, især udtjenerne; hovbønderne undskylder sig stadig og klager over mangel paa vogne og beder om at faa hjultømmer udlagt. Senere — 25. sept. — skriver han, at da bønderne stadig plages med indkvartering av ryttere, 8, 10, 12, ja 16 per sogn, og desuden skal yde 8 rdl. til hver rytter og 20 til krigskommissæren per maaned, faar godset næppe nogen landgilde, før rytterne kommer bort; mange bønder har allerede opsagt deres gaarde. Landgilden blev ikke ydet, fordi der til ødelæggelserne kom daarlig høst. Men selvom Chr. Rantzau har givet en del bønder nedsættelse eller helt har eftergivet dem landgilden, findes der ikke nogen almindelig ordre om hensyntagen til bøndernes tilstand.

Midt i al denne elendighed virker det lidt komisk at finde et brev fra fogeden — 16 maj 1660 — der aabenbart er fremkaldt av en indsigelse fra revisionen over, at noget flæsk, der fandtes paa gaarden ved krigen udbrud, ikke kan findes i regnskaberne. Fogeden forklarer da, at flæsket blev hastigt saltet og sendt bort, men efter at skipperen forgæves havde sejlet rundt med det i længere tid for at bringe det i sikkerhed, vendte det halvraadent tilbage til Gessingholm, hvor noget blev spist av svenskerne, mens resten nu anvendes til — vognsføre.

Nøjagtigt lader det sig ikke udregne, hvad krigen har kostet godset, men de udgifter, der lader sig konstatere igennem regnskaberne og kan udregnes i penge, kan meget omtrentligt sættes til 3800 rdl. Heri er medregnet baade kontributioner, skatter, rekvirerede varer, rejseudgifter for fogeden etc., men ikke de 700 rdl. til den danske regering i 1657. Tabet paa landgilden maa som ovenfor nævnt sættes til mindst fire aars indtægter, men det tab, der er lidt ved at gaard og gods kom ud av drift, skovene forhuggedes og bygninger forfaldt eller ødelagdes, lader sig ikke beregne.

VII. Udbyttet.

Da øxnehandlen er holdt næsten helt for sig i godsregnskaberne, har det været naturligt at holde den uden for en beregning over godsets almindelige drift og udbytte ogsaa i de aar, da den er indført i de almindelige regnskaber. Iøvrigt krævede den en kapitalanbringelse, som godset alene kunde yde i gode aar, og er derfor ikke alene baseret paa dette gods. Indtægten av skovene er ligeledes i det foregaaende gjort til genstand for særlig behandling, da denne indtægt dels var meget stærkt svingende, dels var uafhængig av det egentlige landbrug. (Se dog 1630 i det følgende.)

Stiller man det naturlige spørgsmaal: Hvad kom der nu ud av det hele, er det meget vanskeligt at give et klart og udtømmende svar. Grunden hertil er først og fremmest den meget uklare maade, hvorpaa regnskaberne er avfattet. Jordebogs- og hovedgaardsposter er blandet mellem hinanden, og poster vedrørende øxne og svin dukker av og til op ligesom ogsaa udgifter til godskøb, der naturligt hører hjemme i et kapitalregnskab, ikke i et driftsregnskab. Ofte mangler der priser, som derfor maa hentes andetsteds fra, og tit kan man ikke se, om der er tale om virkelige priser eller blot om omregningstal, der ikke har haft basis i netop det aars priser. Hertil kommer baade de temmelig talrige regnefejl, som findes i regnskaberne, eller fejl, der skyldes de talløse omregninger, der har maattet foretages. Omregningerne er blevet foretaget saa omhyggeligt som muligt, men helt er fejl næppe undgaaet. Tienden av Gessing kirke optræder i godsregnskaberne ligesom indtægterne av en skude, Chr. Rantzau ejede halvparten av, men da disse poster intet har at gøre med godsdriften, er der ikke taget hensyn til dem. Oversendelse av varer eller penge til andre Rantzauske gaarde er ikke regnet som udgift, da det avgørende er godsets produktions- og avkastningsevne, ikke hvorledes udbyttet senere blev brugt. Nogle pengeudbetalinger fra godsejeren til fogeden er ikke regnet til indtægt, da det ikke av regnskaberne fremgaar, hvorfor de har fundet sted. Det er næppe betaling for varer, der er sendt til Holsten fra

Gessingholm, for hvis det var tilfældet, maatte posten dukke op hyppigere og mere regelmæssigt. I hvert fald indgik betalingen for de Gessingholmske ørne direkte i Breitenburgs kasse og er ikke posteret paa Gessingholms regnskab.

For en række aar mangler regnskaber ganske eller er saa mangelfulde, at de ikke kan bruges. For aarene 1619, 1630, 1643, 1646, 1656 og 1661 er der foretaget en bearbejdelse av regnskaberne. 1619 er det første, fra hvilket der findes et brugbart regnskab, de øvrige ligger paa hver side av de tre store krige, idet dog 1624 ikke er medtaget, fordi det er saa kort fra ikke-krigsaaet 1619.

1619 var et meget gunstigt aar, idet der kun stod to huse øde, og, efter 1618 at dømme, restancerne i landgilden har været ubetydelige — de kendes ikke for 1619 — og overskuddet kan derfor med et rundt tal sættes til ca. 760 rdl.

1630 er egne oldensvin medtaget i regnskaberne, og derfor ogsaa her, men regnskabet rummer store vanskeligheder m. h. t. restancerne, idet man synes at have konverteret restancerne av smaa beder til havre eller boghvede. Godsets overskud har næppe været mere end 20 rdl. Antallet av ødegaarde kan ses av ødegaardsregistret s. 207.

1643 blev der paa gaarden foretaget store byggearbejder, men da de intet har med landbruget at gøre, er der ikke taget hensyn til dem ved beregningen av driftsudbyttet. I regnskabet er der til udgift beregnet ikke-ydet landgilde av det øde gods, men det anførte tal svarer ikke til jordebogens opgivelser. Da det ikke med sikkerhed kan fastslaaes, hvilket tal der er rigtigt, er der regnet med regnskabets tal og overskuddet bliver derefter 991 rdl. 18 sk.

I 1646 var overskuddet 332 rdl. 12 sk. De smaa beder var omregnet i penge, og det underskud, der i regnskabet findes paa kontoen penge, er fremkommet ved, at ikke alle beløbene for de smaa beder er indgaaet. At det maa være saadan, fremgaar av, at underskuddet i penge er større end den normale indtægt av landgilde og huspenge. 1656 var efter alt at dømme et fint aar, der gav et overskud paa 1071 rdl. 28 $\frac{1}{2}$ sk., men der-

efter kom saa de tidligere omtalte magre krigsaar med de store underskud.

1661 møder i al fald paa papiret med et vældigt overskud paa 2017 rdl. Da regnskabet ikke har priser paa korn, har disse maattet ansættes til de abnormt høje kapitelstaxter, der var knap tre gange saa høje som i 1656, men allerede to aar efter faldt til samme beløb. Iøvrigt ser det ud til, at der i dette aar overhovedet ikke er solgt korn fra godset, da intet kornsalg er ført til indtægt. Man har maaske lov til under henvisning til bøndernes ovenfor skildrede slette tilstand at antage, at hele den del av kornavlen, der ikke blev spist paa gaarden, er blevet udlaaent til bønderne til saasæd, og det er meget tvivlsomt, i hvilket omfang de saa har været i stand til senere at levere det tilbage, i hvert fald ikke før kornpriserne var faldet, saa det store overskud var sikkert ikke til i virkeligheden.

Ovenstaaende tal viser krigenes overordentlige indflydelse paa godsets udbytte, men kan ikke sammenlignes direkte, da godsets hk. jo er voxet; krigenes uheldige indflydelse bliver altsaa endnu større, end det direkte fremgaar av tallene. Saaledes er godset voxet med ca. 200 td. hk. fra 1619 til 1630, medens overskuddet falder omtrent 800 rdl., det vil sige helt forsvinder. 1643 til 1646 synker overskuddet til ca. en tredjedel samtidig med, at gaardens tilliggende stiger med ca. 70 td. hk. Efter 1654 voxer godset ikke, saa i disse Aar er den nominelle jordebogsindtægt den samme. Sammenholder man de udregnede indtægtstal med hartkornet paa det paagældende tidspunkt, bliver overskuddet pr. td. hk.:

1619.	1 rdl. 40 sk.	1646.	„ rdl. 18 sk.
1630.	„ — 1 $\frac{1}{2}$ —	1656.	„ — 43 —
1643.	1 — 4 $\frac{1}{2}$ —	1661.	1 — 33 —

Det ser ud til, at de tre aar, der er upaavirkede av krigene, har haft et faldende udbytte pr. td. hk., men derfra kan man ikke slutte, at godset var i tilbagegang, da indtægterne var avhængige av kornpriserne. De paa godset opnaaede kornpriser kendes for de første fem av de her behandlede aar og var:

	1619	1630	1643
Rug	1 rdl. 16 sk.	3 rdl. 16 sk.	1 rdl. 40 sk.
Byg	1 — 16 -	2 — 16 -	1 — 24 -
Havre	„ — 32 -	1 — „ -	„ — 44 -
	1646	1656	
Rug	1 rdl. 32 sk.	34 sk.	
Byg	1 — 24 -	46 -	
Havre	„ — 44 -	24 -	

Tallene oplyser, hvorfor udbyttet var saa forholdsvis ringe i 1656, men forklarer ikke det lave overskud i 1643, da priserne var relativt høje.

Priserne paa de andre varer spillede en forholdsvis ringe rolle for gaardens økonomi og er derfor ladet ude af betragtning. For øxnene er der gjort rede i det foregaaende, hvorfor de heller ikke er medtaget i disse udregninger.

Folkelønnen svinger saa stærkt for de enkelte personer selv inden for samme aar, at der vist ikke av dette lille materiale kan sluttes noget almindeligt om lønninger. Foruden pengelønnen fik folkene fri station paa hovedgaarden, og fogeden og ladefogeden fik i de sidste aar en reel lønforhøjelse derved, at de fik lov at have nogle øxne eller ungnød gratis paa foder, hvad der regnedes for 4 rdl. pr. dyr pr. vinter. En del av lønnen til teglbrænder og haandværkere er blevet udredet i korn eller andre naturalier, ligesom birkefoged, delefoged og budfoged fik lønnen i form av landgildenedsættelse.

Det hovedindtryk, man faar ved en gennemgang av Gessingholms godsdrift, er i faa ord, at godset er blevet drevet med stor energi og under stadig kontrol fra godsejerens side som et led i hele det rantzauske godskomplex, og at krigene har haft katastrofale følger, saa længe de varede, og har medført en langvarig nedsættelse av bøndernes ydeevne. Oldensvinene har givet en højst tilfældig indtægt, medens øxnefødringen og handlen har været en stor indtægtskilde.

Naar godset trods den indsigt og energi, hvormed det blev

drevet, ikke har formaaet at give et stigende eller blot stabilt udbytte, skyldes det prissvingningerne og krigenes ødelæggelser.

Det vil være muligt at supplere dette billede ved en gennemgang av regnskaberne fra de øvrige jyske gaarde¹, men kun ved at inddrage Rantzauernes holstenske godser i undersøgelsen — og hvorvidt der findes materiale hertil, er mig ubekendt — kan det oplyses, i hvilket omfang denne holstenske kapitalanbringelse i Danmark har betalt sig.

¹ Om Skovgaard se Jyske Sml. 5 R. 2. Bd.; om Herningsholm Harsyssel Aarbøger 1934.